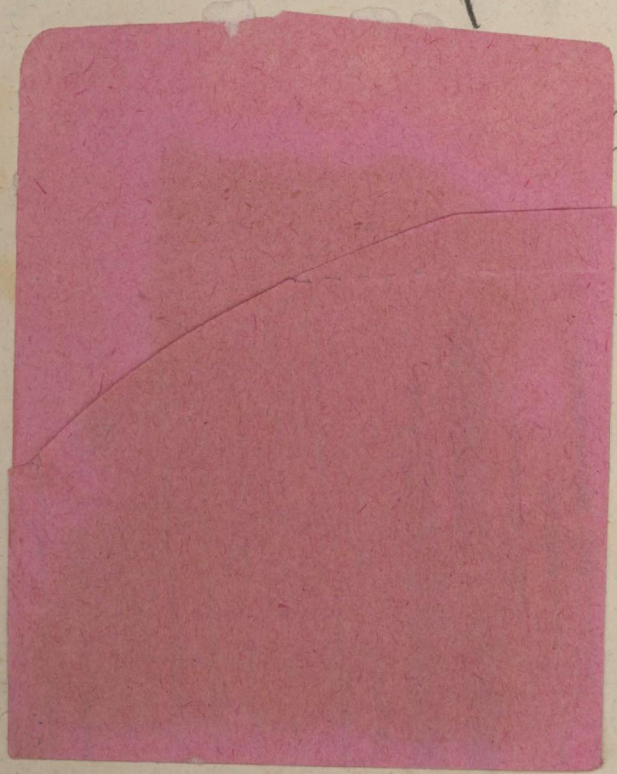
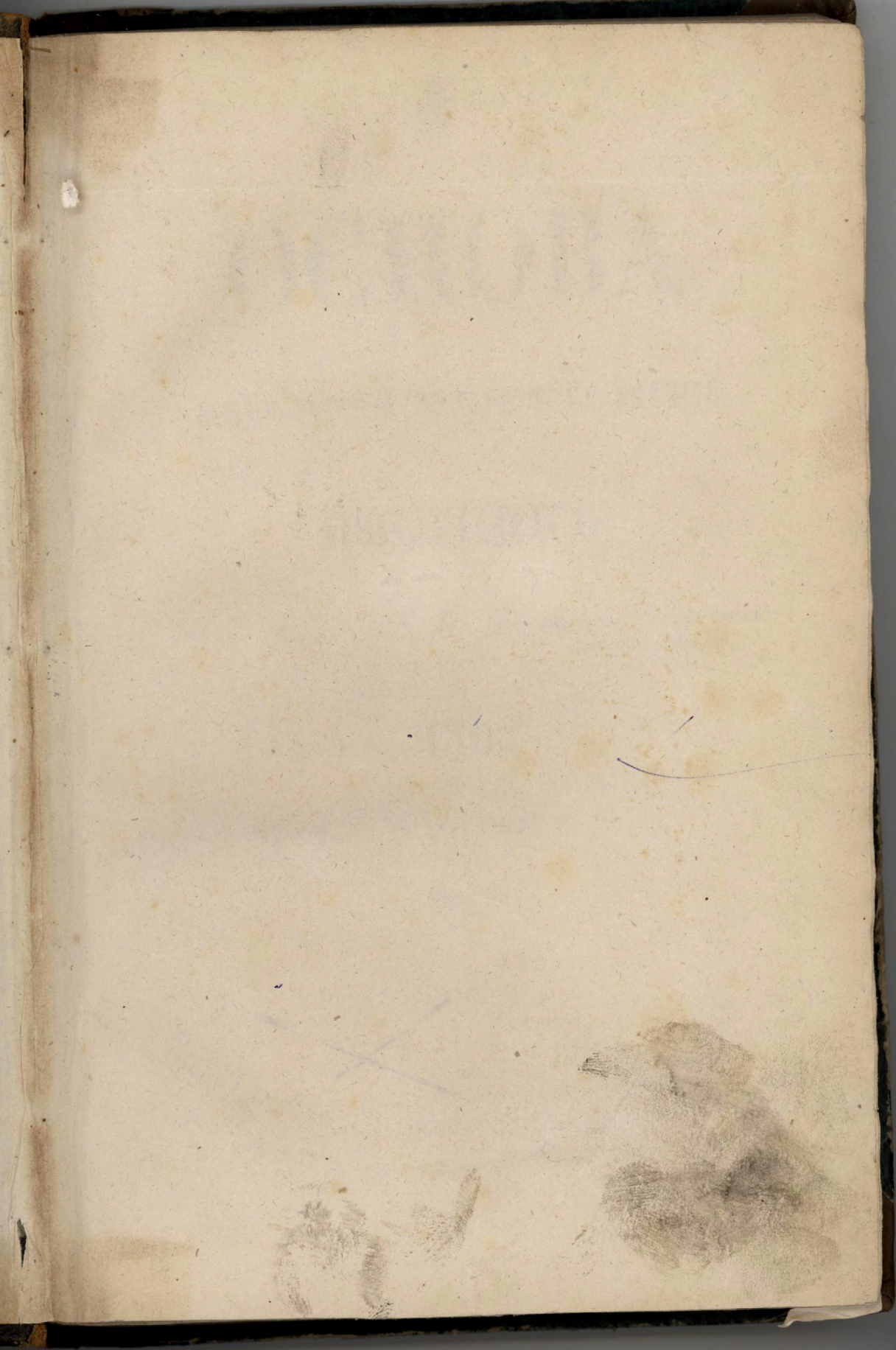

PK-2
K-107
1862 N9
16188

K.
107

29

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛІТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВѢСТНИКЪ

»Добра хочю братьи и Русьскій Земли.«
Владиміръ Мономахъ.

1862

ЖОВТЕНЬ

(СЕНТЯБРЬ)

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША И ТИШЕНА И К^О.

59

а

ОСНОВА

ВЪЗНЕСЕНІЕ ПЕТЕРБУРГСКАГО

ВЪЗНЕСЕНІЕ

Одобрено цензурою ноября 1-го, 1862 г.

1862

ЖУРНАЛЪ

(СЕНТЯБРЬ)

С.-ПЕТЕРБУРГЪ

ВЪЗНЕСЕНІЕ ПЕТЕРБУРГСКАГО

МЫСЛИ ЮЖНОРУССА.

VIII.

Н. И. КОСТОМАРОВУ,

(по-поводу *Мыслей Южнорусса* в майской книжкѣ
Основы 1862 г.)

Ваше благородное слово услышано и оцѣнено. Великое вамъ спасибо уже за одно то, что вы, какъ кажется, первый рѣшились высказать прямо, — и ясно и убѣдительно — потребность, которую многіе давно знали и никто явно не рѣшался признать. Читая вашу статью, приходится соглашаться съ вами отъ первой и до послѣдней строчки.

Да, вы сказали неопровержимую истину: «народъ южнорусскій, дѣйствительно, своимъ уваженіемъ къ законности и порядку, своимъ постояннымъ сознаніемъ необходимости органической связи съ великорусскимъ, заслужилъ отъ власти столько довѣрія, чтобы не считали его языка и саморазвитія зловердными для цѣльности государства.»

Но неужели существуютъ еще на бѣломъ свѣтѣ такіе «защитники государственнаго единства, которые думаютъ, что для спокойствія государства необходимо насильственно подвести къ одному знаменателю всѣ народные обычаи и пріемы жизни, для того, чтобы когда-нибудь въ будущемъ русскія народности не подверглись опасности расторженія?» Оспаривать такихъ господъ — тоже самое, что убѣждать нашихъ нянюшекъ въ невозможности явленія привидѣній.

Въ самомъ дѣлѣ, «зачѣмъ народу желать отторгаться отъ государства, когда это государство его удовлетворяетъ?»

Захотимъ ли мы лишить сами-себя союза, и подвергнуть наше благополучіе риску безразсудной и безцѣльной игры, въ которую мы только и можемъ что проиграть навѣрное? Мы, степняки, и подумать о такихъ вещахъ не можемъ безъ ужаса. Нашъ простой и, понаружности, простоватый народъ, съ свойственнымъ ему безошибочнымъ инстинктомъ, давно понялъ необходимость свободного, братскаго, тѣснѣйшаго и, притомъ, вѣчнаго соединенія двухъ великихъ половинъ. Въ его разказахъ, слово *Ляхъ* произносится до-сихъ-поръ съ непобѣдимымъ отвращеніемъ, слово *Москаль* — часто съ насмѣшкою, съ ироніей... но тутъ нельзя найти и малѣйшаго слѣда политической нерасположенности.

Можетъ, нѣкоторые вспомнятъ при этомъ, что Россія *заразила* насъ крѣпостнымъ правомъ? Да, на этотъ разъ именно можно употребить это выраженіе: она дѣйствительно насъ заразила, потому, что и сама, къ-несчастью, страшно страдала этимъ недугомъ. Но теперь правительство и тутъ обязываетъ насъ къ живѣйшей признательности, давая намъ полную возможность избавиться окончательно отъ заразы.

Какъ бы то ни было, отъ крѣпостного ли ига, или отъ другихъ вліятельныхъ обстоятельствъ, но нравственность нашего народа пала, надо признаться, очень глубоко, и для блага всѣхъ и каждаго её надо поднять во что бы то ни обошлось.

Поднять её можно только добросовѣстнымъ просвѣщеніемъ и самодѣятельностью народа; мы на себѣ-самихъ видѣли горькіе плоды чуждыхъ и насильственныхъ прививокъ. Нашъ народъ хочетъ учиться и жаждетъ знанія. Почти нѣтъ у насъ и одного казеннаго селенія, гдѣ бы не было народной школы, давно уже готовой. *Нѣкоторые помѣщики успѣли уже устроить, въ своихъ имѣніяхъ, бесплатныя школы*, и многіе, очень многіе непременно устроить ихъ, какъ только приведутъ свои дѣла въ порядокъ, покончивши съ Уставными Грамотами ⁽¹⁾.

Въ такія школы родители довольно охотно посылаютъ своихъ

(1) Мы были бы весьма благодарны за указаніе лицъ, устроившихъ школы у себя въ имѣніяхъ: почтенныя имена ихъ должны быть всѣмъ извѣстны. *Ред.*

дѣтей: но школярская зубрильная метода обученія до сихъ поръ приносила самые ничтожные плоды. Виною тому — недостатокъ хорошихъ учителей, еще болѣе — недостатокъ руководствъ, примѣненныхъ къ умственнымъ средствамъ нашего народа, а еще болѣе — изложеніе ихъ на языкѣ не-родномъ, которому надо сперва выучиться. Я самъ, до 10 - лѣтняго возраста, умѣлъ говорить только на своемъ родномъ — украинскомъ, *хохлацкомъ* — языкѣ, и хорошо помню, съ какими несносными усиліями долженъ былъ зубрить разные русскіе руководства, потому-что не понималъ словъ, въ нихъ напечатанныхъ. Спасибо еще земляку-учителю, который во-время спѣшилъ ко мнѣ на помощь и толковалъ значеніе каждаго. Тѣ же самыя явленія ежедневно повторяются въ нашихъ школахъ, съ тою только печальною разницею, что не всегда учитель хочетъ и можетъ помочь ученикамъ. —

Итакъ, первоначальное обученіе дѣтей должно производиться на родномъ языкѣ. Да и чтó можетъ быть естественнѣе первоначальнаго преподаванія на языкѣ, на которомъ дѣти выучились выражать свои первыя, свѣжія впечатлѣнія? Только тѣ знанія, которыя переданы бывають *оптима* на родномъ языкѣ — остаются въ ихъ головѣ на весь вѣкъ *живымъ* капиталомъ. Прибавимъ къ этому и напомнимъ многимъ, что нашъ простой людъ только въ дѣтствѣ и можетъ учиться. Позже — ему нѣтъ времени: — надо работать.

Конечно, съ пожертвованіемъ времени и трудовъ — на счетъ объема приобретаемыхъ знаній — можно учить народъ нашъ по теперешней методѣ и по готовымъ уже руководствамъ; можно даже измѣнить въ немъ характеръ своеобразности и сдѣлать его чѣмъ-то безцвѣтнымъ, безличнымъ....

Но неужели же въ самомъ дѣлѣ Богъ отказалъ въ своемъ благоволеніи нашему народу, и навсѣмъ, чтó составляетъ его неотъемлемое сокровище и утѣшеніе, лежитъ печать отверженія? Отъ заключительныхъ словъ вашей статьи *похолонуло на сѣрці*!

Чѣмъ же, въ самомъ дѣлѣ, нашъ народъ хуже другихъ Славянъ, и нашъ языкъ хуже языковъ, ему родственныхъ? Чѣмъ же онъ доказалъ свою неспособность къ жизни, и заслужилъ медленной, неизбежной смерти?

Въ послѣднее время, напротивъ, его внутреннее своеобразное богатство показало такую жизненность, которая способна не только развиваться, но и другихъ обгонять... Если Татары и Ев-

реи могутъ и учиться на своихъ собственныхъ языкахъ и сохранять свои нравы и обычаи, то намъ тѣмъ-болѣе не должно мѣшать въ томъ же самомъ. Наше правительство начинаетъ смотрѣть на всѣ народы имперіи одинаково правосудно. Южворуссы въ этомъ увѣрены...

Вы справедливо замѣтили, что образованіе нашего народа должно совершаться въ православно-христіанскомъ духѣ. Впрочемъ, ученія въ другомъ духѣ нашъ народъ и не приметъ, въ этомъ можно быть увѣреннымъ заранѣе. Просвѣтителіи народа должны сѣять чистую пшеницу, соотвѣтственную почвѣ: плодоносная почва готова и ждетъ только ихъ труда. Хорошіе руководства и учителя необходимы.

Вы совѣтуете дѣятелямъ нашей словесности «предаться предварительному изученію и трезвому труду для составленія научныхъ книгъ, необходимыхъ народу» — и за этотъ совѣтъ нельзя не сказать вамъ «спасибо».

Но пускай и тѣ, которые воспѣваютъ «стеніи та могили, та чорнобривихъ дівчатъ» — воспѣваютъ ихъ на здоровье. Они несутъ свою лепту на алтарь народности. Ихъ пѣніе и рассказы, помимо поэтического достоинства, могутъ быть полезны какъ обработка языка и обогащеніе словаря. — Нѣтъ сомнѣнія, что нѣкоторые изъ нихъ примутъ вашъ совѣтъ и (у кого станетъ на то способности и знанія) будутъ со временемъ полезны народу и на поприщѣ науки. Но вѣдь это современемъ.... а руководства нужны уже и теперь. Позвольте же мнѣ сказать, что трудъ составленія первыхъ руководствъ для народа долженъ пасть на ученыхъ и притомъ на тѣхъ, которыхъ мы особенно уважаемъ, славою которыхъ гордимся — какъ славою нашего народа; скажу вамъ прямо, что этотъ трудъ на первый разъ должны взять на себя вы, Н. И., г. Кулишъ и вамъ подобные. Въ готовыхъ научныхъ вашихъ познаніяхъ и въ знаніи языка никто изъ насъ не сомнѣвается, а въ умѣннѣ распоряжаться матеріаломъ и популярности изложенія съ вами врядъ ли кто можетъ сравниться. Конечно, сильно вліяніе вашего слова на всѣхъ нашихъ пишущихъ людей; но примѣръ — будетъ сильнѣе въ этомъ случаѣ.

Притомъ, первому трудно прокладывать дорогу и не на такомъ поприщѣ; по готовымъ слѣдамъ легко уже пойдутъ многіе. Пріймите мои слова прямо, такъ-какъ я ихъ высказываю (лѣстить

я не намѣренъ никому): составленіе первыхъ руководствъ для нашего народа—дѣло весьма и весьма нелегкое, и возможно только для такихъ, какъ вы. Языкъ ихъ долженъ быть образцовымъ.

Но прежде всего, въ наше время, нужны деньги. Пусть редакція *Основы* объявитъ у себя постоянный пріемъ жертвованій на изданіе народныхъ руководствъ, съ распубликованіемъ, пожалуйста, фамилій жертвователей. ⁽¹⁾ И дѣло пойдетъ.

Не знаю, кого вамъ угодно было подразумѣвать подъ «народолюбцами», охотно одѣвающимся, для забавы, въ *quasi*-національный костюмъ и проч. Сколько мнѣ извѣстно,—наше купечество если и одѣвается въ полуціональный костюмъ, то ужъ никакъ не для забавы.... Вы можете, если вамъ угодно, сомнѣваться въ человѣчныхъ стремленіяхъ всѣхъ насъ, помѣщиковъ и землевладѣльцевъ вообще; но я думаю, вы повѣрите хоть тому наприимѣръ, что между нами есть очень много людей яснопонимающихъ—что съ распространеніемъ правильнаго образованія въ народѣ, разовьется всякаго рода промышленность, а слѣд. улучшится и земледѣіе, а слѣдов. и наши земли, поднявшись въ цѣнѣ, станутъ давать большую ренту; — что только образованіе научитъ нашъ народъ смотрѣть прямо на вещи, заставитъ его безпристрастно взглянуть на бывшія между нами отношенія и на теперешнія наши, относительно его, дѣйствія, и так. обр., окончательно примиритъ его съ нами; — и что только, вслѣдствіе всего этого, слово *панъ* и *помѣщикъ* утратитъ наконецъ, часто несправедливо, придаваемая многимъ изъ насъ—значеніе — въ литературѣ — чего-то смѣшного и даже оскорбительнаго, въ народѣ — чего-то вполне ненавистнаго.

Повторяю еще разъ: — вы можете сомнѣваться; но не смотря на теперешній страшный неурожай и на колеблющееся положеніе (теперь, покамѣстъ) хозяйства нашего, — на такое дѣло, какъ образованіе народа, мы денегъ дадимъ и ошибку вашу докажемъ дѣломъ.

Изюмскаго уѣзда землевладѣлецъ Димитрій Запара.

Хуторъ Крипички
24 сентября 1862 г.

⁽¹⁾ О пожертвованіяхъ уже заявлено въ *Основы*. Желающіе могутъ доставлять и рукописи и деньги на имя *Николая Ивановича Костомарова*, въ Петербургъ, на *Васильевскомъ острову*, 9-я линія, домъ *Карманова*.

IX.

ПО-ПОВОДУ НАРОДНЫХЪ УЧЕБНИКОВЪ.

Спѣшу откликнуться изъ «рідної України» — на ожиданіе «Основы» высказанное по поводу «Мыслей Южнорусса» въ 5 книжкѣ.

Привѣтствуя всей душой предложеніе Н. П. Костомарова и *щирою українця*, г. Погарского, думаю, что оно не можетъ не шевельнуть глубоко всякаго честнообразованнаго украинца, и спѣшу сообщить редакціи свои мысли. Для успѣха въ столь важномъ дѣлѣ, какъ пріобрѣтеніе средствъ для изданія учебниковъ, на южнорусскомъ языкѣ — *Основы* необходимо *дуже ігнорно, на всю Україну, обізнатись*, — напечатать приглашеніе къ подпискѣ отдѣльными листками, для удобнѣйшаго распространенія и при другихъ журналахъ и газетахъ: *це було бъ дуже и дуже добре діло*.

Явятся средства — найдутся, навѣрное, и люди, могущіе и желающіе взяться за благородный трудъ составленія этихъ, — совершенно ни чѣмъ незамѣнимыхъ для успѣха народнаго образованія, — учебниковъ «на рідній» мові.

Успѣхи подписки въ пользу пострадавшихъ отъ пожаровъ въ Петербургѣ и въ пользу Черногорцевъ, кажется, могутъ внушить надежду на готовность общества — поддерживать всякое честное дѣло. Съ своей стороны, обещаю помочь этому предпріятію — ежегоднымъ взносомъ 50 р. ср; содѣйствіемъ, въ здѣшней мѣстности, подпискѣ въ пользу этого истинно-полезнаго начинанія, и, наконецъ, покупкой и распространеніемъ учебныхъ книгъ.

Г. Лебединъ.

Аркадій Іонинъ.

По поводу объявленнаго въ *Основы* приглашенія къ подпискѣ на изданія книгъ научнаго содержанія на южнорусскомъ нарѣчій, получено мною: отъ г. Недобровского 50 р., отъ г. Костомарова 50 р., отъ г. Померанскаго 5 р., отъ г. Ольбрахта 6 р., отъ г. Хенцынскаго 5 р., отъ г. Москальскаго 3 р., отъ учениковъ Черниговской гимназіи 19 р., всего 138 р.

Н. Костомаровъ.

Додатокъ одъ редакції. Опрічъ сіхъ грошей, на учебники записали:

в.-п. д. Давіденко	100	карб.
— — Н Н Н Н Н. . . .	100	—
— — Кульжінський Ст. . . .	35	—
— — Кульжінський Ол. . . .	10	—
— — Черваченко. . . .	25	—
— — Рудановський Л. . . .	10	—
— — Моховиківъ П. . . .	10	—
— — Лисеевъ Ив. . . .	10	—
— — Романовський З. . . .	5	—
— — Гольманъ Ол. . . .	5	—
— — Пода Ив. . . .	3	—
— — Демѣтьевъ. . . .	5	—
— — Савицький В. . . .	5	—
— — Васильевъ Оп. . . .	2	—
— — Пригара М. . . .	5	—
— — Петровъ Мик. . . .	5	—
— — Остроградський. . . .	5	—

усѣго, съ прежніми 538 карб.

Чутка до насъ дойшла, що й у Москві, наша громада, не съ пустими руками.

Х.

ЧЕМУ И КАКЪ УЧИТЬ НАШЪ НАРОДЪ.

Въ кіевскомъ журналѣ «Руководство для Сельскихъ Пастырей» и въ «Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ» помѣщены замѣчанія на письма нашего корреспондента изъ г. Тараши, о народныхъ школахъ. Предоставляя самому корреспонденту отвѣчать подробно своимъ порицателямъ, мы разберемъ замѣчанія ихъ, касающіяся общаго вопроса о народномъ обученіи.

Нашъ корреспондентъ писалъ: «Преподаваніе начинается съ церковно-славянской азбуки, а не съ русской, не говоря о народной южно-русской. Это общій недостатокъ почти всѣхъ школъ, открытыхъ при церквахъ, хотя учредители школъ считаютъ это достоинствомъ.»

Ему отвѣчаютъ: «Позвольте спросить васъ, господинъ авторъ, какая

будетъ разница въ томъ, что я научился читать, произнося: *азъ, буки, вѣди*, и т. п., а вы достигнете того же читая: *а, бе, ве, ге*, и т. д.? Скажите: легче ли и скорѣе достигается цѣль? но вы сами не нападаете на церковнославянскую азбуку съ этой стороны; нѣтъ, вы ставите ей въ упрекъ титла, азы и буки, которые, по-вашему, только для того и годны, чтобы вспоминать прибаутки, въ родѣ приведенныхъ вами.»

Разница между обученіемъ грамотѣ по *букиазба* и обученіемъ по *беаба* существуетъ, — хотя, собственно говоря, эти способы принадлежатъ къ одному и тому же разряду, — разряду притупляющихъ способъ обученія; но первый, съ своими титлами, словотитлами и соединеніемъ нѣсколькихъ звуковъ, весьма неудобныхъ для неокрѣпшаго еще дѣтскаго органа рѣчи, обладаетъ качествомъ притупленія головы въ десять разъ больше, чѣмъ второй.

Нашъ корреспондентъ хотѣлъ не замѣны *букиазба* на *беаба*, а чтобы »не набивали голову ребенка совершенно непонятными ему словами и названіями, чтобы не приучали его къ машинному зубренію, безъ всякаго участія ума и воображенія, чтобы не останавливали такимъ-образомъ развитія ребенка.« Кто мало-мальски знакомъ съ современнымъ состояніемъ искусства обученія грамотѣ въ Россіи, тотъ знаетъ, что посредствомъ церковнославянскихъ букварей того достигнуть нельзя. Напротивъ, русская современная письменность владѣетъ очень хорошими способами обученія. Практичность и цѣлесообразность этихъ способовъ повѣрена и доказана долгимъ опытомъ другихъ народовъ. Вотъ-почему корреспондентъ нашъ предпочитаетъ церковнославянской грамотѣ русскую. Всякъ, кто возьмется добросовѣстно за обученіе русской грамотѣ, естественно, отыщетъ всѣ усовершенствованные на русскомъ языкѣ способы обученія.

Что корреспондентъ нашъ, говоря о церковно-славянской азбукѣ, указывалъ не на одни титла, а на всю совокупность недостатковъ этой азбуки и неразлучнаго съ нею труднѣйшаго изъ труднѣйшихъ способовъ обученія, видно изъ словъ его: »Преподаваніе начинается съ церковнославянской, а не съ русской, не говоря уже о народной, южно-русской.« Очевидно, что авторъ южно-русскую азбуку и южно-русскій родной языкъ считаетъ самымъ-удобнымъ орудіемъ для обученія южно-русскаго народа грамотѣ, и что ихъ онъ предпочитаетъ не только церковно-славянской азбукѣ и славянскому языку, но и великорусской азбукѣ и великорусскому языку.

Г. А. Воскресенскій прямо не возражаетъ противъ необходимости и законности обучать нашихъ братьевъ на родномъ языкѣ; онъ прибѣгаетъ къ самому выгодному для себя и въ тоже время самому недобросовѣстному способу возраженія; онъ силится доказать, будто Н. Ив.

Костомаровъ, первый авторитетъ въ дѣлѣ просвѣщенія украинскаго народа, убѣжденъ, что «почти нѣтъ еще возможности вполнѣ ввести въ употребленіе *обученіе грамотъ* южно-русскаго народа на національномъ языкѣ!» Нельзя не удивляться отвагѣ и искусству г. А. Воскресенскаго въ изобрѣтеніи доказательствъ; нѣтъ ничего легче и нѣтъ ничего доказательнѣе какъ сказать противнику: вы хотите обучать вашъ народъ на его природномъ языкѣ; вы хотите невозможнаго: не я это говорю, а говорить одинъ изъ лучшихъ знатоковъ вашей національности... Но — правда ли это?

Статью Н. Ив. Костомарова «О преподаваніи на южно-русскомъ языкѣ» (*Основа*, май 1862 г.), мы читали нѣсколько разъ до появленія ея въ печати и всякій разъ выносили убѣжденіе, что авторъ, отнесшійся къ дѣлу съ полнымъ безпристрастіемъ и знаніемъ, именно хочетъ, чтобы южно-русскій народъ учился на своемъ языкѣ, такъ-какъ родной языкъ есть превосходное орудіе человѣческаго образованія. Мы перечитывали статью по напечатаніи и выносили тоже убѣжденіе; прочитали ее въ эту минуту, и не нашли ни малѣйшаго основанія перемѣнять свои мысли объ этомъ предметѣ. «Намъ нужно,» говоритъ Н. И. Костомаровъ, «преподаваніе *науки* на нашемъ родномъ языкѣ, преподаваніе не тѣмъ, которые уже привыкли не только говорить, но и мыслить на общерусскомъ языкѣ, но тому народу, для котораго родной языкъ до-сихъ-поръ *удобнѣйшая и легчайшая форма передачи и выраженія мыслей.*»

Главная мысль статьи Н. Ив. Костомарова, которую перетолковываетъ по-своему А. Воскресенскій, слѣдующая: «родной языкъ есть удобнѣйшее орудіе для передачи народу человѣческаго образованія. Южно-русская литература имѣетъ много хорошихъ произведеній, содержаніе которыхъ взято у народа. Произведенія эти, хотя и доступны народу и полезны для него, но они слишкомъ недостаточны для его образованія. Необходимы книги научныя.» Уже ли въ этихъ мысляхъ есть самонамалѣйшій намекъ на то, что для обученія южно-русскаго народа даже *грамотъ* на его родномъ языкѣ «еще не приспѣло время?» Нѣтъ, подобное толкованіе мыслей профессора — есть или злостное, или тупое. Одно, что вытекаетъ изъ его мыслей, это обязанность для южно-русскихъ дѣятелей — немедленно же приступить къ изданію научныхъ книгъ, потому что если мы не дадимъ ему средствъ и способовъ учиться *на своемъ языкѣ*, онъ станетъ учиться на чужомъ — и наша народность извратится, развиваясь по чужимъ образцамъ.

Педагогика и вообще обученіе народа въ-частности есть опытная наука, а не произведеніе праздныхъ теорій, изобрѣтенныхъ людьми кабинетными. Можно изобрѣсть самыя краснорѣчивыя и теоретически-

сильныя доказательства въ пользу самыхъ невыносимыхъ для жизни народной учений; можно, напримѣръ, доказывать, какъ это и было, что науку слѣдуетъ преподавать на латинскомъ языкѣ, и т. п. Но только жизнь и ея опыты могутъ рѣшить споръ; только люди, стоящіе у самого дѣла, наблюдавшіе за примѣненіемъ способовъ достиженія цѣли, въ-состояніи представить истинно-сильныя доказательства. Такъ и въ дѣлѣ обученія южно-русскаго народа. Сами мы, лично, глубоко убѣждены, что только обученіе на его родномъ языкѣ можетъ принести ему пользу. Но, при рѣшеніи этого вопроса, основываемся не на собственномъ убѣжденіи, неопровержимомъ и дорогомъ лично для насъ однихъ, не на силѣ теоретическихъ доказательствъ, которыя мы можемъ почерпнуть изъ общаго права каждаго народа на всестороннее пользованіе своимъ языкомъ, а на мнѣніи и опытѣ людей, занимавшихся обученіемъ южно-русскаго народа. Выписываемъ мнѣніе ихъ, записанное въ протоколѣ бывшаго, въ сентябрѣ мѣсяцѣ, засѣданія комитета грамотности. Изъ записокъ, полученныхъ Комитетомъ Грамотности изъ Кіева и Полтавы, видно, что, при обученіи малороссійскаго населенія грамотѣ и первоначальнымъ научнымъ свѣдѣніямъ, приходится встрѣчаться съ обстоятельствомъ, которое замедляетъ успѣхъ грамотности, и самую грамотность дѣлаетъ нетолько бесполезною, но въ нѣкоторыхъ мѣстахъ даже вредно. Это — способъ обученія на великорусскомъ языкѣ.

Ученики съ трудомъ понимаютъ этотъ языкъ. Такимъ образомъ, въ одной изъ полтавскихъ школъ, считавшей у себя 157 учениковъ, 114 положительно требовали обученія на малороссійскомъ языкѣ, а надо замѣтить, что въ числѣ 157 учениковъ было еще 23 великорусса. Посѣтившій школу вѣдомства государственныхъ имуществъ, въ сел. Мачихахъ, Полтавскаго уѣзда, членъ Комитета Грамотности, г. Конисскій, просилъ самую лучшую ученицу прочесть что-нибудь. Дѣвочка бѣгло прочла о судьяхъ. Г. Конисскій просилъ рассказать прочитанное, но получилъ отвѣтъ, что она не сможетъ, потому что не учила на память; тогда ей дали грамѣтку Кулиша, указали въ ней тоже самое мѣсто: дѣвочка прочла его и рассказала удовлетворительно. Совершенно тоже самое случилось и съ самымъ лучшимъ ученикомъ. Посѣтивъ школу вѣдомства государственныхъ имуществъ въ сел. Старыхъ-Санжарахъ, Полтавскаго уѣзда, г. Конисскій, далъ одному изъ учениковъ, посѣщающему школу 4-й годъ, прочесть изъ священной исторіи главу объ Іосифѣ, и потомъ просилъ рассказать прочитанное; но мальчикъ не могъ рассказать ни слова; когда же прочелъ тоже самое на своемъ родномъ языкѣ, то передалъ прочитанное удовлетворительно. Другой мальчикъ, посѣщающій школу 3-й годъ и прочитавшій уже 3 раза всю

книгу *Наума*, не могъ разсказать изъ нея ни одного слова на томъ основаніи, что этой книги не училъ еще наизусть. Третій ученикъ, на вопросъ г. Конисскаго: кто былъ первымъ царемъ еврейскимъ? не могъ отвѣтить, но когда г. Конисскій сказалъ: разскажите о царяхъ, онъ зашепталъ: «два сына Самуила предалися лихоимству». — Знаете ли вы, что значить лихоимство? спросилъ г. Конисскій. — Нѣтъ, не знаю. — А хабари знаете? — Знаю. — Дѣвочки еще болѣе неразвиты. Ни одна не могла сказать, какъ звали мать Иисуса Христа и кто такой Иисусъ, хотя каждая отъ слова до слова знаетъ, наизусть, свящ. исторію по книгѣ. — Ни одна дѣвочка не понимаетъ словъ: *плодъ*, *туча*, *агнецъ*; нужно было перевести слова эти на родной языкъ дѣтей — и тогда они ихъ поняли. Неразвитость дѣтей еще рельефнѣе выразилась арифметикою. Самые лучшіе ученики, зная, что $3 \times 4 = 12$, что 4 въ 16 содержится 4 раза, не знаютъ, сколько будетъ, если три раза взять по четыре, и сколько будетъ въ частномъ, если 16 раздѣлить на 4.

Все это въ сущности *неудивительно*: различіе между языками великорусскимъ и южнорусскимъ немалое. Извѣстно, что, кромѣ кореннаго различія въ синтаксическихъ оборотахъ обоихъ языковъ, въ великорусскомъ есть множество и такихъ словъ, которыхъ или совсѣмъ нѣтъ въ южнорусскомъ, или они имѣютъ въ немъ другое значеніе. — Причина этому, конечно, въ совершенно-различной исторіи этихъ языковъ.

Южноруссы, обучаясь грамотѣ на языкѣ великорусскомъ, пріобрѣтаютъ уродливый говоръ, не похожій ни на тотъ, ни на другой языкъ. — При полуобразованности, уродливый говоръ служитъ поводомъ въ выдѣленію ихъ изъ своихъ семействъ и вообще изъ своей среды; на односельянъ они смотрятъ свысока, и занятія хохлацкія — мужицкія считаютъ для себя низкими. Отъ этого грамотность отнимаетъ отъ сельскихъ занятій рабочія руки, ибо многіе грамотные ищутъ для себя занятій, по усвоенному ими понятію, болѣе благородныхъ, какъ-то: тяжбы по судамъ, ябедничества и т. п. Такимъ образомъ, обученіе на великорусскомъ языкѣ вноситъ нравственную порчу и составляетъ главную причину того, что сельское народонаселеніе смотритъ на грамотность неблагопріятно.

Южнорусскій край находится подъ вліяніемъ польской пропаганды, которая заботится, главнымъ образомъ, о распространеніи въ немъ своей грамотности, а затѣмъ, письменности и свойственныхъ ей исключительныхъ понятій. — Противодѣйствіемъ этому можетъ служить только развитіе мѣстной народности, такъ-какъ, при исчисленныхъ

неудобствах грамотности на великорусскомъ языкѣ, трудно противо-
дѣйствовать польскому обученію.

Не смотря на то, что удовлетвореніе всѣмъ высшимъ потребно-
стямъ своимъ, какъ-то: проповѣдь, судъ и образованіе, народъ при-
нималъ доселѣ не на своемъ языкѣ, его родной языкъ сохранился
у него во всей полнотѣ, и прививаемыя ему чуждыя формы повели
только къ непониманію высшихъ общественныхъ проявленій жизни,
или къ тому, что народъ относился къ нимъ враждебно, какъ къ
началу, совершенно ему чуждому и непонятному. — Какъ трудно
изясняться на великорусскомъ языкѣ, испытало само правительство
при введеніи въ дѣйствіе Положенія 19-го февраля, и потому-то нѣко-
торыя правительственные лица, напр.: кievскій гражданскій губер-
наторъ и екатеринославское губернскае по крестьянскимъ дѣламъ при-
сутствіе принуждены были, даже въ письменныхъ обращеніяхъ своихъ
къ населенію, прибѣгать къ языку южнорусскому.

Въ-силу всего этого, нельзя не признать настоятельно необходи-
мымъ дозволеніе обучать въ народныхъ школахъ на родномъ языкѣ и
внести въ списокъ книгъ, допущенныхъ къ употребленію въ народныхъ
училищахъ — учебныя книги на этомъ языкѣ.

Въ-заключеніе, необходимо прибавить, что дурной успѣхъ препода-
ванія въ двухъ вышеупомянутыхъ сельскихъ школахъ происходитъ не
только отъ употребленія великорусскаго языка, но и отъ дурной ме-
тоды обученія. Такъ, въ санжаровской школѣ, обучаютъ грамотѣ по
методѣ—*азъ, буки*, отчего послѣ 4, 5 мѣсяцевъ ученія, мальчики еще
не знаютъ азбуки. — Преподаватель не знаетъ о существованіи новѣй-
шихъ методъ. — Тѣлесное наказаніе въ большомъ ходу, но еще въ
большемъ выправка—для умѣнья вставать всѣмъ разомъ, если въ шко-
лу войдетъ голова, писарь и т. п.

Итакъ, мысль, будто для южнорусскаго народа еще не приспѣло
время образованія на родномъ языкѣ, потому только, что нѣтъ науч-
ныхъ книгъ на южно-русскомъ языкѣ, принадлежитъ безраздѣльно г.
А. Воскресенскому, тому самому, который предпочитаетъ обученіе на-
рода на церковно-славянскомъ языкѣ всякому другому. Но утверждая
это, г. возражатель самъ себѣ противорѣчитъ: онъ принимаетъ недо-
статокъ научныхъ книгъ за основаніе невозможности обучать южно-
русскій народъ на его родномъ языкѣ и забываетъ, что это основаніе
еще болѣе примѣнимо къ церковно-славянскій письменности. О науч-
ныхъ книгахъ, столь необходимыхъ для народа, при господствѣ цер-
ковно-славянскій письменности въ приходскихъ школахъ, не можетъ
быть и рѣчи. Посмотримъ, насколько соответствуютъ воспитательной
цѣли тѣ церковно-славянскія книги, по которымъ обучаютъ теперь.

Псалтырь, Часословъ и другія церковно-славянскія книги, принятія въ приходскихъ школахъ, не смотря на ихъ важное, церковное и догматическое, значеніе, — въ педагогическомъ отношеніи не приносятъ дѣтямъ надлежащей пользы, такъ-какъ, и по изложенію и по содержанію, книги эти доступны только людямъ возмужалымъ, да притомъ людямъ опытнымъ, знающимъ жизнь и — языкъ ц.-славянскій.

Защитники церковно-славянскихъ школъ, готовы противорѣчить нашему положенію — и это въ порядкѣ вещей. Мы только спросимъ ихъ, для уясненія этого важнаго вопроса, къ чему, по ихъ мнѣнію, должна стремиться народная школа? Достигаетъ ли она цѣли, если выучить ребенка читать съ быстротою барабаннаго боя: *всюю шаташася языцы; или блаженъ мужъ, иже не иде на советъ нечестивыхъ; отъ юности моя мнози борютъ мя страсти*, и т. д., тогда-какъ ребенокъ не можетъ объяснить ни одного слова изъ того, что онъ прочиталъ? Если защитники обученія на церковно-славянскомъ языкѣ думаютъ, что достигаетъ, — тогда, конечно, они правы, гоня изъ школы всякую живую рѣчь и всякое живое слово и объясненіе; тогда самые лучшіе народныя учителя тѣ дячки и *бакаляры*, которые, до 1840 года, были единственными учителями приходскихъ школъ, ученики которыхъ, подражая имъ самимъ, до-сихъ-поръ оглашаютъ наши церкви чтеніемъ, скорѣе похожимъ на заливаніе барабана и трещетки, чѣмъ на разумное человѣческое чтеніе.

Нашъ взглядъ на назначеніе народныхъ школъ — другой. По нашему мнѣнію, школа должна научить отрока читать не одинъ Псалтырь или Часословъ, а вообще научить хорошо читать всякую книгу, и научить не механически, не по памяти, а со смысломъ, чтобы мальчикъ понималъ то, что читаетъ; чтобы онъ могъ объяснить каждое произнесенное имъ слово, передать прочитанное не книжными, а собственными словами. Но возможно ли это въ томъ случаѣ, когда книгой для первоначальнаго чтенія будетъ служить Псалтырь, Часословъ или другія, имъ подобныя, книги? Авторитетъ, религіозное и церковное значеніе этихъ книгъ, признано всѣми; люди самыхъ противоположныхъ убѣжденій этого не оспариваютъ. Но справьтесь хоть съ отцами церкви, авторитетъ которыхъ защитники обученія по церковно-славянски ставятъ выше авторитета всѣхъ педагоговъ въ мірѣ, — справьтесь, что говорятъ они о Псалтырѣ. Они считаютъ ее книгой исполненной глубокой мудрости, но доступною пониманію людей наиболѣе успѣвшихъ въ боговѣдѣніи, людей испытавшихъ много въ жизни, видѣвшихъ добро и зло, словомъ — книгою, назначенною не для пониманія и руководства отрока, а для зрѣлаго и опытнаго мужа. Сами отцы церкви писали на Псалтырь большіе комментаріи и часто терались въ догад-

кахъ, какой имѣеть смыслъ тѣ или другое мѣсто,—на что указываетъ псалмопѣвецъ тѣми или другими словами. Что думали объ этой книгѣ отцы церкви, тѣже скажетъ и всякій, хорошо знакомый съ нею, тѣже говорить и опытъ. Въ духовныхъ семинаріяхъ, чтеніе и объясненіе книгъ священнаго писанія, въ томъ числѣ и Псалтыри, считается однимъ изъ главныхъ предметовъ; въ продолженіи шести лѣтъ идетъ преподаваніе этого предмета, какъ науки. И что же? самые даровитые, неполамъ съ грѣхомъ, могутъ объяснять книги Ветхаго Завета, въ томъ числѣ и Псалтырь; большинство же вовсе, или почти вовсе, ихъ не понимаетъ. Причина очевидная: книги Ветхаго Завета созданы для народа, складъ ума, понятія, быть, историческія судьбы котораго слишкомъ своеобразны и слишкомъ исключительны для того, чтобы ихъ легко могъ понимать современный намъ человѣкъ. И такіе-то книги назначаютъ для первоначальнаго чтенія сельскому отроку! Послѣ этого, для ознакомленія съ природою, слѣдуетъ давать ребенку *Космосъ*, Гумбольдта, или начинать обученіе языку съ грамматики Боппа, или В. Гумбольдта!!

Г. А. Воскресенскій говоритъ далѣе: «Знаете ли вы, *господинъ авторъ*, духъ того народа, объ образованіи котораго заботитесь и, по своей заботѣ, нападаете на настоящихъ его учителей,—знаете ли, *какого именно* образованія жаждетъ онъ? Народъ нашъ до-сихъ-поръ считаетъ дѣло обученія грамотѣ дѣломъ Божиимъ, начинается его съ крестомъ и молитвою, и потому, прежде всего, желаетъ грамоты церковной, т. е. чтобы дитя прежде всего умѣло читать молитвы и церковныя книги.»

Что народъ чрезвычайно-высоко цѣнитъ церковную грамоту, — это не подлежитъ сомнѣнію; что онъ ищетъ познанія вѣры — и это справедливо; что ему необходимо религіозное образованіе — никто не станетъ возражать противъ этого. Народъ нашъ *благочестивъ*, не смотря даже на то, что о благочестіи его до-сихъ-поръ мало кто заботился. Большинство священниковъ исполняетъ церковные обряды и требы (погребеніе, крещеніе и пр.), занято своимъ хозяйствомъ, судьбою своего семейства, часто многочисленнаго, безпризорнаго и безпомощнаго — по недостатку средствъ, — вообще занято дѣлами житейскими, — какъ всякій гражданинъ. О причетникахъ — дьячкахъ и пономаряхъ — мы не говоримъ: эти люди по образованію стоятъ, болѣею частью, на одной ступени съ земледѣльцами, и не въ состояніи внести въ сельскій бытъ ничего хорошаго. Четыре года назадъ мы очень интересовались состояніемъ обученія въ школахъ министерства государственныхъ имуществъ, николахъ, заведенныхъ въ 40-хъ годахъ и состоящихъ подъ руководствомъ сельского духовенства; намъ удалось посѣтить нѣсколько десятковъ такихъ

школъ въ Черниговской и Полтавской губерніяхъ; въ большинствѣ этихъ школъ преподаваніемъ занимались дьячки и исключенные семинаристы, которыхъ нанимали отъ себя *настоящіе учителя* — священники. Во всѣхъ этихъ школахъ обученіе было чисто-формальное: заучиваніе на память священной исторіи и катихизиса и чтеніе безъ всякаго пониманія такихъ (недоступныхъ для пониманія дитяти) книгъ, какъ: *Удобнѣйшій путь въ царствіе небесное*; самые лучшіе ученики весьма быстро произносили выученное на память, но очень сбивчиво и крайне-неудовлетворительно, отвѣчали на простые вопросы изъ священной исторіи и катихизиса; другіе же, можно полагать — *девятнадцать двадцатыхъ*, не только не могли дать отвѣта на вопросы не-книжные, но не умѣли даже и *пробарабанить*, по общепринятому правилу, выученнаго. Состояніе этихъ школъ не измѣнилось, какъ подтверждаетъ вышеприведенная выписка изъ протоколовъ Комитета Грамотности. Всѣ, сколько-нибудь знакомые съ народомъ, соглашаются, что школьное обученіе религіи у нашего народа стоитъ на очень низкой степени: у поселяннина можно видѣть иногда Псалтырь, Часословъ, но почти никогда Евангелія, столь необходимаго для образованія народа. И не смотря на все это, народъ южнорусскій очень религіозенъ; въ немъ самомъ, какъ въ крѣпкомъ обществѣ людей съ извѣстными нравственными потребностями, съ извѣстнымъ умственнымъ развитіемъ, хранится неизсякаемый источникъ религіозныхъ вѣрованій и преданій; изъ-рода въ-родъ, изъ-поколѣнія въ-поколѣніе передаетъ онъ рассказы изъ жизни Христа, Матери Божіей и любимыхъ святыхъ; весь его бытъ проникнутъ религіознымъ характеромъ; вѣритъ онъ сильно, вѣритъ всѣмъ существомъ, а не по заказу только, не по-принципу. Религіозность его чуждается того сухого, безжизненнаго доктринаризма, который составляетъ отличительный признакъ *почивающихъ на законѣ*, лицемѣріе и безплодность вѣры которыхъ такъ-сильно обличалъ великій учитель Христосъ; онъ ее хранитъ, какъ часть самого-себя, какъ нѣчто такое, отъ чего онъ отрѣшиться не можетъ безъ ущерба всему своему существу, — а не для тѣхъ постороннихъ, внѣшнихъ, случайныхъ цѣлей, которыя имѣются въ-виду у людей, давно утратившихъ вѣру и поддерживающихъ религію по-принципу. Благочестіе южнорусскаго народа остается незаблемымъ при равнодушіи къ этой внутренней народной потребности однихъ, и при недостаточномъ уваженіи къ ней другихъ.

Но тѣ очень ошибаются, которые утверждаютъ, что народъ южнорусскій и не хочетъ, и не ищетъ, и даже не нуждается въ другихъ знаніяхъ, кромѣ знаній религіозныхъ. Утверждающій это недругъ народа; онъ завѣдомо, или безвѣдомо, хочетъ, чтобы народъ оставался въ младенческомъ состояніи относительно своихъ гражданскихъ и об-

пественныхъ обязанностей, относительно пониманія окружающей его природы и людей, съ которыми онъ имѣетъ дѣло; тотъ прямо обрекаетъ его на жалкую роль, на вѣчную зависимость отъ случайныхъ историческихъ обстоятельствъ, отъ людей, или равнодушныхъ къ нему, или враждебныхъ, или имѣющихъ, по отношенію къ нему, свои затаенныя мысли, вишія цѣли, а не прямое его благо. Люди, желающіе ограничить образованіе народа умѣньемъ — механически читать Псалтырь и Часословъ, забываютъ, что крестьянина сильно, жизненно занимаютъ многіе гражданскіе вопросы, какъ хозяина, какъ отца семейства, какъ прихожанина, какъ члена сельскаго общества, какъ наконецъ, должностное лицо *громады*. Люди партій, люди привилегированныхъ сословій, люди казарменнаго, монастырскаго и кабинетнаго образованія, до-гроба забывающіе *книжной мудрости*, иногда *лжи*, горожане, встрѣчающіеся съ народомъ только мимоходомъ, обыкновенно имѣютъ самое превратное и самое низкое понятіе о нравственныхъ и умственныхъ качествахъ сельскаго населенія, восхищаясь въ тоже время собственнымъ развитіемъ, собственною *цивилизациею*. Между-тѣмъ, вообще говоря, земледѣльцы волнуютъ тѣ же самыя вопросы, занимаютъ тѣ же самыя предметы, какъ и человѣкъ, принадлежащаго къ такъ-называемому образованному обществу, — только не въ такомъ объемѣ и не съ такою подробностію. Его — всегда, а теперь тѣмъ болѣе — занималъ вопросъ о поземельной собственности, о податяхъ; онъ съ особеннымъ удовольствіемъ бесѣдуетъ о явленіяхъ природы, о внутреннихъ и вишнихъ потребностяхъ человѣка, и на все у него есть свое сильное разрѣшеніе. Но иные, давно равнодушные къ религіи, хотѣли бы, при всемъ этомъ, чтобы народъ имѣлъ только религіозное образованіе; и сами всецѣло преданные своимъ дѣламъ, настаиваютъ на томъ, чтобы онъ ежеминутно помышлялъ о небѣ и какъ можно меньше думалъ о дѣлахъ житейскихъ...

Думаютъ обыкновенно, что если народъ будетъ только религіозенъ, то будетъ и хорошимъ гражданиномъ; хотятъ, чтобы религія составляла для него все, а все остальное въ жизни — имѣло бы второстепенное значеніе. Да сельское населеніе не можетъ не быть религіозно; религія одна изъ стихій его жизни, — значить она должна и будетъ составлять главное основаніе его образованія. Но какъ же забывать, что религіозность не можетъ объять всего быта поселянина, что не она одна наполняетъ всю его душу, не одна руководитъ его поведеніемъ! Развѣ не каждый день встрѣчаются намъ примѣры, что молящійся, соблюдающій посты, вѣрующій во всѣ догматы и исполняющій всѣ обряды, безчестно поступаетъ въ гражданскомъ отношеніи: лжетъ, обманываетъ, воруетъ, пьянствуетъ, дерется, притѣсняетъ жену, дѣтей?! Развѣ исторія не говоритъ намъ

объ ужасныхъ преступленіяхъ — пыткахъ, сожиганіяхъ, безжалостномъ преслѣдованіи невинныхъ людей тѣми самими средневѣковыми подвижниками, которые всѣмъ существомъ своимъ преданы были религіи и, между-тѣмъ, терзая своихъ братьевъ о Христѣ, думали — приносить тѣмъ службу Человѣколюбцу? Развѣ не первосвященники, не религіозные учителя преслѣдовали и распяли Христа за его ученіе, исполненное высокихъ непреложныхъ истинъ, за его пламенную любовь къ народу? Въ религіозности народной важно то содержаніе и то направленіе, которое даетъ ей гражданская жизнь; значить религіозность, влія на быть гражданскій, въ свою очередь проникается имъ и, тѣмъ или другимъ образомъ, такъ-сказать становится въ зависимость отъ него, значить успѣхъ общаго образованія народа будетъ вмѣстѣ-съ-тѣмъ и успѣхомъ его въ истинномъ благочестіи. Чѣмъ лучше народъ будетъ знать предметы, близко его касающіеся, какъ-то явленія природы, общественныя дѣла, людей его окружающихъ; чѣмъ лучший онъ будетъ гражданиномъ и хозяиномъ, тѣмъ лучший онъ будетъ и христіаниномъ, тѣмъ религіозность его станетъ сознательнѣе, дѣятельнѣе. Народу нужны не одніѣ молитвы, не одніѣ церковныя книги; не всякій, говорящій: Господи, Господи! угоденъ Богу. Народу нужно такое образованіе, которое дало бы ему возможность понимать молитвы, а не произносить ихъ только; ему нужно преподавать такую грамотность, которая бы развила въ извѣстной степени его способности и поселила въ немъ охоту къ чтенію; его нужно вести къ тому, чтобы у него были нѣкоторыя книги настольными, напримѣръ—евангеліе, книга о явленіяхъ природы, и обо всемъ, что близко его сердцу, что можетъ занимать его умъ, что — воспитывая и образуя его—способствуетъ ему быть достойнымъ семьяниномъ, громадяниномъ, прихожаниномъ, однимъ словомъ — любящимъ и вѣрнымъ сыномъ родной земли. И мы и наши противники согласны въ томъ, что потребность религіознаго образованія у южно-русскаго народа велика. Но наши противники думаютъ, что научить поселянину молитвамъ, механическому чтенію псалтиря и часослова — значить сдѣлать его религіознымъ; а наше глубокое убѣжденіе, что этого недостаточно: нужно образовывать въ немъ способность читать и понимать вообще книги, нужно составить учебники и распространить ихъ между народомъ: тогда можно ручаться, что народъ самъ найдетъ богатый источникъ для своего религіознаго образованія: онъ станетъ читать евангеліе, эту великую наставницу народовъ, которая до сихъ поръ остается мало ему извѣстною, не смотря на то, что нѣкоторые религіозные монополисты такъ, повидимому, много хлопчутъ о религіозности народа.

»До послѣдней поры, народъ и не думалъ даже о томъ, что мож-

но учиться не по церковному букварю, не по часослову и псалтыри, а по другимъ какимъ-то книгамъ. Столько-то бралось за выученіе букваря, столько-то за часословъ, столько-то за псалтырь, и т. п. кто-бы то ни былъ учитель — дьячекъ ли, отставной ли солдатъ, — всё они учили по указаннымъ книгамъ, и *другія книги* никогда не упоминались при условіяхъ о платѣ за наученіе грамотѣ.

Такъ продолжаетъ г. Воскресенскій, желая доказать всю законность, съ образовательной точки зрѣнія, обученія народа по-церковно-славянски. Станный способъ доказывать состоятельность чего бы то ни было! Этимъ способомъ можно доказать разумность и законность всѣхъ отживающихъ учреждений, всѣхъ осужденныхъ и правительствомъ и обществомъ явленій жизни. Большинство чиновниковъ и народъ не знаютъ, а первые и не желаютъ другихъ формъ судопроизводства, кромѣ существующихъ у насъ; наши домашніе ходатаи по дѣламъ съ полнѣйшимъ недоброжелательствомъ ожидаютъ новыхъ судебныхъ реформъ; большинство помѣщиковъ крѣпко не желали освобожденія крестьянъ, предсказывали ужасныя послѣдствія, увѣряли Христомъ-Богомъ, что крестьянамъ жить подъ ихъ властью чрезвычайно хорошо, выгодно, и удобно, что только нѣкоторые изъ нихъ безпокойнаго поведенія, лѣнныя и никуда негодныя, желаютъ перемѣны; воспитатели духовнаго юношества считаютъ наилучшею педагогическою системою господствующую въ семинаріяхъ средневѣковую схоластику, и большинство семинарскаго юношества, незнакомое ни съ лучшими учебниками, ни съ лучшими методами обученія, вѣрятъ въ превосходство семинарской схоластики и считаютъ такія руководства какъ Шрекка, Райковскаго послѣднимъ словомъ науки. Ужели изъ незнанія, непониманія, неупоминанія того, чего еще нѣтъ, слѣдуетъ заключать, что всё, что есть, хорошо? Народъ знаетъ псалтырь, часословъ, упоминаетъ объ нихъ въ условіяхъ, заключаемыхъ съ дьячками объ обученіи дѣтей грамотѣ, и не знаетъ и не упоминаетъ о *другихъ какихъ-то книгахъ*, наприкладъ, о евангеліи. По логикѣ г. А. Воскресенскаго, не слѣдуетъ обучать народъ грамотѣ и по евангелію, и дѣлать эту книгу ежедневною наставницею поселянину... Между народомъ обращается гадательная книга «Премудрый Соломонъ»; въ книгу эту онъ очень вѣритъ, изреченія ея считаетъ велѣніями свыше, — и въ тоже время онъ не знаетъ ни одной книги, гдѣ бы изложены были ясно и просто, понятія о его гражданскихъ правахъ и обязанностяхъ, гдѣ бы разъяснено было — кто онъ, гдѣ живетъ, какъ жили люди прежде; гдѣ бы сказано было, что судьба человека зависитъ не отъ вліянія какой-нибудь планеты, а отъ законовъ искони положенныхъ, отъ него самого, и того общества, среди котораго онъ живетъ. По логикѣ г. А. Воскресенскаго,

нужно поддерживать любовь и вѣру народа въ *Премудраго Соломона*! Народъ имѣетъ самыя невѣрныя понятія о самыхъ обыкновенныхъ явленіяхъ природы — о громѣ, молніи, снѣгѣ, появленіи болѣзней и пр., и не подозреваетъ существованія другихъ понятій; подражая возражателю, не слѣдуетъ распространять между народомъ здравыхъ понятій о природѣ, о хозяйствѣ и т. п.!

Г. А. Воскресенскій, утверждая, что у народа нѣтъ ни мысли о возможности учиться не по церковному букварю, не по часослову и псалтырю, ни свѣдѣній о существованіи другихъ книгъ, говорить это потому, что ему извѣстны только сельскіе приходскіе школы и ученики этихъ школъ; о воскресныхъ же школахъ, существовавшихъ въ городахъ, онъ не имѣетъ никакихъ свѣдѣній и никакого поэтому понятія, а равно и объ ученикахъ этихъ школъ. Иначе онъ бы этого не говорилъ, потому что ученики воскресныхъ школъ, познакомившись съ многими другими книгами, читали нѣкоторыя изъ нихъ съ жадностію, — читали евангеліе, рассказы изъ русской исторіи, бесѣды о явленіяхъ природы, наконецъ рассказы изъ сельскаго быта, и т. п., и въ настоящее время, въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, извѣстны книги и кромѣ псалтыря и часослова. Мы не говоримъ уже о крестьянахъ, промышляющихъ въ большихъ городахъ: нерѣдко случается видѣть въ рукахъ торговца, сидящаго на перекресткѣ, *Народную Бесѣду*, *Народное Чтеніе*, и другія, и если онъ не знаетъ, напримѣръ, евангелія, не читаетъ какихъ-нибудь общепользныхъ книгъ, то не его уже вина, что тѣ, которые обязаны были популяризовать первое и написать вторыя, этого не сдѣлали.

Г. А. Воскресенскій говоритъ: «новомодные просвѣтителі признаютъ болѣе разумнымъ и полезнымъ прежде всего кормить дѣтей баснями да сказками, которыя одні будто бы способствуютъ развитію ребенка, питаютъ его умъ и воображеніе.» Чтобы судить, что считаютъ полезнымъ и разумнымъ новомодные просвѣтителі, мы сопоставимъ ихъ съ старомодными: пусть само дѣло за себя говоритъ, и покажетъ, насколько правъ критикъ нашего корреспондента изъ Таращи. Старомодные просвѣтителі, къ которымъ принадлежитъ г. А. Воскресенскій, желаютъ: начинать обученіе грамотѣ съ церковнославянской грамматики и вести его чрезъ Часословъ и Псалтырь; новомодные просвѣтителі желаютъ: начать съ букварей на народномъ языкѣ, составленныхъ по правиламъ современной педагогики, и вести обученіе чрезъ чтеніе евангелія, переведеннаго на народный языкъ, общепонятныхъ книгъ о явленіяхъ природы, народныхъ думъ, рассказовъ и избранныхъ стихотвореній лучшихъ писателей. Старомодные просвѣтителі довольствуются механическимъ обученіемъ чтенію, не требуя и не считая необходимымъ пониманіе читаннаго; они не разборчивы на книги для дѣтскаго

чтенія; новомодные просвѣтителѣ не только не довольствуются обученіемъ такому чтенію, но считаютъ его положительно вреднымъ для развитія головы крестьянскаго мальчика и подобную грамоту не приносящую настоящей пользы народу; оттого они очень осторожны въ выборѣ книгъ и стараются или выбирать понятныя, или, за неимѣніемъ ихъ, вновь составлять. Старомодные просвѣтителѣ думаютъ ограничиться одною школою, и вынесенное оттуда механическое умѣнье читать Псалтырь и Часословъ они считаютъ знаніемъ, достаточнымъ для поселенина на всю жизнь; новомодные просвѣтителѣ хотятъ развить въ крестьянскомъ мальчикѣ способность читать и понимать и охоту къ чтенію на-столько, чтобы мальчикъ и по выходѣ изъ школы продолжалъ, по собственному побужденію, читать такія книги, какъ евангеліе, и чтобъ такимъ образомъ дать ему въ руки средства къ дальнѣйшему нравственному и умственному самоусовершенствованію. Старомодные просвѣтителѣ не обращаютъ никакого вниманія на улучшеніе нравственныхъ правилъ ребенка;—дѣйствуютъ на дѣтей страхомъ, наказываютъ ихъ тѣлесно за ничтожныя шалости, приучаютъ ихъ къ пассивному повиновенію, и довольствуются виѣшнею выправкою ихъ поведения; новомодные просвѣтителѣ, вмѣстѣ съ обученіемъ, стараются развить въ ребенкѣ чувство нравственнаго долга и сознаніе, что ложь, сквернословіе, драка, воровство и др. дѣтскіе пороки унизительны для человѣка и противны Богу и людямъ; они хорошимъ ласковымъ обращеніемъ съ нимъ смягчаютъ его нравъ и зараждаютъ въ немъ лучшія привычки. И такъ, мысль г. Воскресенскаго, будто *новомодные* просвѣтителѣ считаютъ болѣе разумнымъ и полезнымъ прежде всего *кормить* дѣтей баснями да сказками, есть каррикатура, искаженіе, желаніе человѣка партіи уронить репутацію честныхъ дѣятелей не его прихода, и на истинность претендовать не можетъ.

»Народъ отдаетъ дѣтей своихъ въ науку преимущественно духовнымъ;« »скоро заводятся и наполняются учениками тѣ школы, гдѣ объ открытіи ихъ заботится духовенство и само занимается обученіемъ;« »народъ знаетъ чистоту намѣреній духовенства и не сомнѣвается въ пользѣ сообщаемаго имъ образованія, тогда-какъ на другихъ учителей онъ смотритъ недověрчиво и потому неохотно посылаетъ дѣтей своихъ въ ихъ школы;« »современныя лѣтописи не представляютъ намъ фактовъ, чтобы недуховныя лица имѣли въ домахъ своихъ обширныя школы для обученія простаго народа грамотѣ, тогда-какъ о духовенствѣ много сообщено намъ такихъ свѣдѣній.« Многое изъ сказаннаго здѣсь было бы справедливо, еслибы было высказано четыре года назадъ, то есть прежде того достопамятнаго дня, когда образованные люди всѣхъ сословій и половъ начали сознать давно-лежавшую на нихъ, до тѣхъ

поръ пренебрегаемую ими, обязанность обучать народъ грамотѣ, народъ, тяжкому труду котораго они не мало обязаны своимъ собственнымъ образованіемъ. До того времени народъ, дѣйствительно, зналъ преимущественно одного учителя—духовенство, съ рѣдкими исключеніями; до тѣхъ поръ ему и въ голову не приходило, чтобы его учителемъ могъ быть помѣщикъ, чиновникъ, небогатый дворянинъ, студентъ, гимназистъ—и онъ былъ правъ; всѣ упомянутые господа прежде считали ниже своего званія браться за обученіе *чернаго* народа и каждый изъ нихъ, въ свободное время, (а свободного время у нѣкоторыхъ изъ нихъ было очень много), предавался разнымъ пріятнымъ занятіямъ: картежной игрѣ, кутежамъ, салонной болтовнѣ, танцамъ, каждадневному хожденію по гостямъ, просто ничего-недѣланію, лѣни и апатіи. Народъ, естественно, заключалъ изъ этого, что не дворянское дѣло обучать грамотѣ сельскихъ ребятишекъ,—что удовольствія и преуспѣваніе въ дворянскихъ обычаяхъ, правахъ и достоинствѣ,—вотъ истинно дворянское занятіе. Но какъ только образованныя сословія сдѣлали поворотъ къ лучшему, стали заниматься образованіемъ народа и заводить школы, народъ, хотя съ недоумѣніемъ сначала смотрѣлъ на это явленіе, какъ и свойственно всякому человѣку смотрѣть на все новое, но не замедлилъ послать своихъ дѣтей въ воскресныя школы, которыя скоро наполнились и размножились. Мы не будемъ утверждать, что эти школы были образцомъ совершенства, что въ нихъ все шло какъ нельзя лучше, все всегда и вездѣ соотвѣтствовало потребностямъ народа, что при учрежденіи и веденіи ихъ не было колебаній въ ревности, прилѣжаніи и энергіи дѣателей народнаго образованія. Такъ самоувѣренно могутъ говорить о своихъ приходскихъ сельскихъ школахъ г. А. Воскресенскій и прочіе писатели статей въ разныхъ духовныхъ журналахъ. Скажемъ только, что, не смотря на разныя препятствія, на неустановленность убѣжденій и броженіе въ самомъ обществѣ, въ три-четыре года сдѣлано было очень много, и школамъ, заводимымъ самимъ обществомъ, предстояла великая будущность—будущность національнаго, дорогого и для образованныхъ классовъ и для народа, учрежденія. Что народъ съ полнымъ довѣріемъ отнесся къ этимъ школамъ, доказательствомъ служатъ статистическія данныя, которыя постоянно обнародовались въ разныхъ газетахъ и должны быть извѣстны всякому интересующемуся народнымъ образованіемъ.

Г. А. Воскресенскій и другіе, держащіеся однихъ съ нимъ воззрѣній, давно уже гласятъ о необыкновенномъ успѣхѣ сельскихъ приходскихъ школъ, заведенныхъ духовенствомъ въ югозападномъ краѣ. Что нѣкоторые священники воспользовались свободно и непринужденно приглашеніемъ своего начальства — завести при церквахъ школы, — это

неоспоримо; что немногіе изъ нихъ съ энергіею, умѣньемъ и успѣхомъ занимаются образованіемъ сельскаго населенія, — и это подтверждается фактами. Но мы имѣемъ положительныя свѣдѣнія, что вообще эти школы въ неудовлетворительномъ положеніи; что очень многіе священники ими тяготятся и заводятъ ихъ въ исполненіе только воли начальства, а не собственного своего желанія; что многіе рады были бы сдать своихъ учениковъ учителямъ вѣдомства министерства народнаго просвѣщенія; что, наконецъ, поставленные между обязанностію, на нихъ возложенною, и дѣйствительностію, которая не даетъ имъ возможности быть хорошими сельскими учителями, они принуждены въ отчетахъ показывать болѣе, чѣмъ на самомъ дѣлѣ есть, изъ опасенія — навлечь гнѣвъ и немилость начальства. Отсюда объясняется та круглая и красная цифра приходскихъ сельскихъ школъ и учениковъ въ нихъ, которая безпрестанно выставляется въ печати, какъ доказательство необычайнаго успѣха. Мы это говоримъ не къ тому, чтобы упрекать нашихъ сельскихъ священниковъ; мы хорошо знаемъ ихъ затруднительное — хозяйственное, общественное и нравственное — положеніе, и не сдѣлаемъ несправедливости. Наша цѣль — возстановить истину, — потому что только истина поучительна во всемъ — и, тѣмъ болѣе, въ дѣлѣ образованія народа... Неоткуда было въ 3—4 года произойти, въ положеніи и направленіи духовенства, такой перемѣнѣ, которая породила вдругъ множество школъ и множество учениковъ воспитываемыхъ сельскимъ духовенствомъ. Еще четыре года назадъ каждый видѣлъ незавидное положеніе школъ министерства государственныхъ имуществъ съ учителями-священниками; получая отъ казны вознагражденіе, они, большею частію, нанимали, вмѣсто себя, для занятій въ этихъ школахъ, дьячковъ, пономарей и исключенныхъ семинаристовъ, и поддерживали во всей чистотѣ преподаваніе грамотѣ, по старой методѣ, съ зубреніемъ священной исторіи и катихизиса, съ системою *устрашенія*, со всѣмъ, что возбуждало нелюбовь и недовѣріе къ нимъ южно-русскаго селянина. Кому также неизвѣстно, что матеріальное положеніе нашихъ сельскихъ священниковъ нисколько не улучшилось, и что они также теперь, какъ и прежде, изо дня въ день бьются изъ-за пріобрѣтенія куска хлѣба, — постоянно и тяжело озабочены участію своей семьи, воспитаніемъ своихъ сыновей (о дочеряхъ трудно и думать!), для чего прилежно занимаются хозяйствомъ, исполненіемъ многочисленныхъ обязанностей по приходу, отправленіемъ церковныхъ службъ, а иногда и какой-нибудь общественной должности: благочиннаго, депутата и проч. Занятый и поглощенный собственными дѣлами, стѣсненный и озабоченный семействомъ и его образованіемъ, часто воспитанный самъ на безплодной и мертвящей схоластикѣ, не ставшій еще ни въ тѣсное отношеніе съ поселяниномъ, чтобы дѣятельно любить его, ни

въ довѣрчивую связь съ помѣщикомъ и вообще образованнымъ сословіемъ, чтобы мѣняться свѣдѣніями, наблюденіями и мыслями и не глохнуть въ однообразіи и замкнутости, нашъ сельскій священникъ не имѣлъ ни времени, ни охоты, ни средствъ, ни даже сознанія необходимости сдѣлаться школьнымъ сельскимъ учителемъ. Если можно было отъ него чего желать для народнаго образованія—такъ это обученія евангельскимъ истинамъ. Но ожидать, а тѣмъ болѣе—требовать отъ сельского священника преданности дѣлу народнаго учительства въ школахъ, при настоящемъ положеніи семьи его и его самаго, значило бы требовать невозможнаго, значило бы возлагать на человѣка бремена неудобноносимыя... Мы и не требуемъ, и не ожидаемъ, а слѣдовательно, и не можемъ повѣрить *всѣмъ* поразительнымъ заявленіямъ объ подвигахъ и успѣхахъ духовенства, выставляемымъ въ ущербъ заслугъ свѣтскихъ людей.

Съ недавнихъ поръ повелся обычай у господъ, раздѣляющихъ убѣжденія г. А. Воскресенскаго, твердить о недовѣрчивости народа къ учителямъ не изъ духовенства. Эти господа ограничиваются только голыми фразами о недовѣрчивости и не приводятъ ни одного факта въ подтвержденіе. Невольно приходитъ мысль, что эти господа свою собственную недовѣрчивость желали бы навязать народу, что они рады были бы, еслибъ народъ дѣйствительно не довѣрялъ учителямъ не изъ духовенства. Недовѣрчивость г. А. Воскресенскаго и господъ одинаковыхъ съ нимъ убѣжденій естественна и для насъ понятна; это—недовѣрчивость партіи, недовѣрчивость кружка съ опредѣленными ученіями и опредѣленными цѣлями, это—естественное слѣдствіе высокаго мнѣнія о самомъ себѣ, о непогрѣшимости своихъ убѣжденій, о *чистотѣ своихъ намѣреній*. Изъ какихъ же побужденій станетъ не довѣрять народъ людямъ, желающимъ оказать ему помощь въ обученіи грамотѣ, если эти люди не подали ему къ тому повода? Не довѣряетъ народъ пану въ хозяйственныхъ дѣлахъ, въ поземельныхъ отношеніяхъ,—это понятно для всякаго, кто знаетъ, чѣмъ былъ панъ для земледѣльца. Недовѣрчиво народъ встрѣчаетъ и каждаго одѣтаго по-нѣмецки, нескоро съ нимъ сближается, не спѣшитъ открыть ему своихъ заветныхъ думъ, своихъ радостей и своей печали, любви и ненависти, по той же самой причинѣ. Но въ немъ нѣтъ ничего похожаго на недовѣрчивость г. А. Воскресенскаго къ людямъ не-духовнымъ, желающимъ обучать его грамотѣ, на не довѣрчивость вслѣдствіе того, что *чистота намѣреній* составляетъ будто бы исключительную собственность одного духовенства. Народу чужды наши споры, наши симпатіи и антипатіи, наша философія; онъ чрезвычайно самостоятеленъ въ движеніяхъ своего сердца. Явились воскресныя школы—и онъ сталъ посылать туда своихъ дѣтей; школы эти

такъ не долго существовали, что они не могли пустить глубокихъ корней, не могли приобрести ту любовь народа, которая даетъ себя чувствовать когда касаются любимыхъ его учреждений. Но, повторяемъ, статистика этихъ школъ свидѣтельствуемъ, что народъ не питалъ къ нимъ недо- вѣрія. Вотъ примѣръ, что народъ имѣетъ свои взгляды и не раздѣляетъ недовѣрчивости господъ, принадлежащихъ къ разнымъ цехамъ и корпо- раціямъ. Въ одной изъ южно-русскихъ губерній, въ расколыноческомъ посадѣ, частный учитель, носящій даже не русскую фамилію, завелъ школу, въ которой было около 50 учениковъ и которая нынѣ получила организацію съ вмѣшательствомъ и контролемъ администраціи. А меж- ду тѣмъ — общепринятое убѣжденіе, что расколыники самый недовѣрчивый народъ.

Нашъ корреспондентъ изъ Таращи выразилъ мнѣніе, что хорошо было бы удѣлять на народныя школы часть запасныхъ церковныхъ особливо мо- настырскихъ суммъ, — мнѣніе самое невинное и стоящее того, чтобы об- ратить на него вниманіе при устройствѣ народныхъ школъ. «Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости» заговорили объ этомъ мнѣніи какъ о посяга- тельствѣ на церковную собственность, а о высказавшемъ его, какъ о че- ловѣкѣ, который готовъ, пожалуй, наложить руку на всякую собственность. »А! вы социалистъ, вы отвергаете собственность, вы хотите завладѣть Божіимъ добромъ.« Видно, что писавшій въ Кіевск. Вѣдом. свою замѣтку, владѣть полнѣйшимъ невѣжествомъ относительно общественныхъ во- просовъ, и о социализмѣ знаетъ не больше кіевской торговли: иначе онъ не сталъ бы понятіе это употреблять безъ смысла. Въ мнѣніи тарашинскаго корреспондента относительно вспомошествованія изъ цер- ковныхъ суммъ народнымъ школамъ, нѣтъ ничего такого, чего бы не было до сихъ поръ въ общественныхъ понятіяхъ и въ практикѣ. Изъ цер- ковныхъ суммъ дѣлаютъ разные расходы, наприм. при сдачѣ въ духовное правленіе приходорасходныхъ и метрическихъ книгъ, отчетовъ о церков- ныхъ суммахъ, при проѣздѣ благочинныхъ и др. Положимъ, что эти рас- ходы не могутъ служить примѣромъ. Но есть другіе, всѣми признан- ные; напримѣръ — расходъ на образованіе духовнаго юношества. Если же на церковныя суммы воспитывается духовное юношество, то отчего же изъ этого источника нельзя поддерживать обученіе народа грамотѣ вообще и религіи въ-частности? Эта мысль можетъ притти всякому, и общество, не рискуя впасть въ святотатство, вправѣ объ этомъ говорить. Или вы считаете церковную собственность — собственностію духовенства и самую религіозность народа хотите направить на пользу одного ду- ховнаго сословія? Или вы только на словахъ такъ горячо стоите за образованіе народа, а на дѣлѣ не хотите даже спокойно говорить объ изысканіи средствъ къ осуществленію этого дѣла, и готовы причислить

потребность образованія къ мірскимъ второстепеннымъ потребностямъ, которымъ вы, на словахъ, оказываете такое презрѣніе? Или вы считаете беззаконіемъ даже мысль о возможности поддерживать школы изъ церковныхъ суммъ, и, напротивъ, желаете, чтобы приходы учредили школы и ввѣрили ихъ управленіе священникамъ, назначивъ имъ за это хорошій окладъ?.. Но пора, наконецъ, подумать и о пользахъ народа...

А. Городиській.

XI.

СУДЪ ЧЕХІВЪ НАДЪ СОБОЮ.

Недавно, въ однімъ листі пражького щодѣнника, — *»Народні Листи,«* Чехи на весь свѣтъ оголосили свої грѣхи и недостатки. Добрий то знаєть, коли народъ не боїтця въ вічі собі заглянути и сміливо оповідати всю свою негідь!.. Треба й намъ, Українцямъ, мати таку одвагу. Колись, нашъ славний Шевченко вже бувъ заглянувъ у нашу исторію; и зъ ёго горячого серця вирвалось гірке слово правди:

Я ридіаю, якъ згадаю
Діла незабути
Дідівъ нашихъ... страшні діла!
Якъ-би їхъ забути
Я оддавъ би весілого
Віку половину!...

и це слово було для насъ спасіннимъ словомъ... повело воно насъ до каяття и до поправи... Прочитаймо жъ теперъ, якъ судять себе наші побратіми — Чехи, — прислухаймось добре до їхъ гіркої мови, — чи не почуємо тії спасінної правди, що й до насъ, теперешніхъ Українцівъ, прикласти можна:

»Нема, та мабуть и не було, у Европі такого народу, щобъ на ёго спиналось стільки поприку, лайки и глузування, якъ на Чеський народъ. У книжечкахъ, щоденникахъ, оповідаванняхъ, топчуть въ багнюку ёго честь и славу: у позорницяхъ представляють ёго, кепкують и сміютця; у Німецькихъ щоденнихъ писанняхъ напалась на ёго цілісінька арава підкупленихъ и не підкупленихъ писакъ, та й воює тимъ, що знущаєтця надъ нами зъ злобою такою, що й не сліхано.

Та й у самихъ палатахъ государственныхъ, частина людей, що дёржютьця тільки себе п своєї особної думки, — вискакують проти Чеськихъ депутатівъ съ такими річями, що ці річі здаютьця намъ лунною одъ тії великої нелюбови, яку виказують намъ німецькі писання тихъ таки писакъ, що хочуть загарбати насъ, згромадить до-купи та й підвести підъ одинъ народъ изъ Німцями. И зъ гортані самбі господарської Австріяцької старшині, що, намъ здаетця, повинна бъ була, по совісті, однаково й міцно обороняти честь кожного народу въ Имперії — п одъ неї чували ми таке кешкування й посьміхъ надъ нами, що кожному Чехові, хто має й чує въ собі хочъ искру народної гордоци, отъ соромá кровъ до лиця приливáе... Народъ Чеський наче бъ-то якийсь відомий злудій, що въ ёго коженъ — п прилюдне й нишкомъ — має право встромити ножá ядовитої ненависти.

Таке жалібне, але видоме, діло, така річъ повинна збити зъ пантелику кожного чоловіка, якъ-щб вінъ про щб думає. Поневолі задумається: яка тому причина? Де затаїлось те джерелó, изъ якого такъ багато ллетця злоби та гніву на весь же - то народъ, що бувъ колись такий славетний!

Тільки дві вини може цёму бути: або наші вороги зло мислять на насъ, або жъ ми самі дуже мизерні, а може—п те п друге.

Нашимъ ворогамъ не позичати лихихъ думокъ проти насъ: се всякому ясно. Вони вже дуже, дуже часто ваюютьця зъ нами мерзенними брехнями п усякими поганими на насъ вигадками. Та й е таки, справді, за щб насъ нелюбити зъ давніхъ-давніхъ, бо такъ воно, собі на лихо, склалося. Нашъ Чеський народъ колись-то такий сильний та гордий, теперъ дуже, дуже підупавъ, зробивсь народомъ підвласнимъ, завоєванимъ п въ великій немощі хилився вже до домовини. Надъ ёго ліжкомъ, де вінъ канавъ, стояли вже радісні наслідники, ждучи посліднього стукоту лицарського чеського серця.

Вони вже заздалегоди раділи, що отъ-отъ загарбають гарну Чеську землю. И справді жъ гарна для нихъ була земелька наша! По самій серединці Європи простяглася вона, а Богъ наділивъ її, наче свою любу, самими найдорогішими подарунками. До-того, наче клиномъ зайшла вона въ самісіньке серце Німецького краю: отъ, сусіда нашъ п не зможе ніякъ, щобъ не зачепити нашої країни, коли задумає зібгати та скувати собі ціле, міцне

та велике німецьке царство, — не зможе, поки на Чеській землі житиме й пануватиме чужий людъ, племя Чеське, що самó вткнулось упередъ... а за нимъ же то стоїть безкрає море Славянства!

Якъ скеля стоїть Чеський край міжъ моремъ Німецькимъ и Славянськимъ, и Німецькимъ флямъ ніякъ не можна перехопітись у велике море Славянське... розбризкуютьца объ скелі Чеськихъ гір! Тимъ-то сусіда нашъ пильно придивлявся до присмертного народу Чеського, ажъ нетерпляча ёго брала, чекаючи, коли-то вінъ сканає.

Та ба! надія їхня—пішла за водою! Уже й дзвонили на сходь-душі и збералися провадити ёго до могилки, та дзвінъ той стався наче го́лосомъ того няголя, що звістивъ про воскресіння: бо, замість смерти, народъ Чеський знову народився на світъ божий!

Прочинувшись, вінъ почавъ питать у тихъ, що вже заздалегідь загарбували худобу недужого, ставъ про великі дб́бра свої питати и почавъ щóтомъ видирати у здірцівъ свою батьківщину. Наслідники напекли раківъ, піймали облизня, — óтъ, відъ то́го й настала вь їхъ сёрці та пекельна ненависть замість до-часної надії.

Та це жъ намъ не соромъ и не нагана, що сусіди не люблять насъ съ тої причини: це значить, що ми знову живемо и держимо при собі свою батьківщину. Тімъ, щó піймали облизня, може-таки колись одійде одъ серця и, якъ пропаде вь їхъ послідня надія загарбати наше, то може вони й утихомирятьца и перестануть любити насъ... якъ собака палицю.

А отъ есть инші людці, що імъ нічого було и сподіватися одъ насъ, коли бъ ми й сканали, — ми їхъ нічимъ и не зневажили, але вони все-таки насъ не люблять и мають насъ за біднихъ та мизёрнихъ; коли ми силкуємось щó робити, то вони ажъ плечіма здвигають и одвертаютьца одъ насъ, жалкуючи про нашу мизерію та неспромóжність.

Чому се воно такъ? Оттутъ уже першъ усёго подивімось на себе та роздивімось, якъ ми живемо, щó ми робимо при всякімъ случаю и випадкові, розпитаємось міжъ собою гарненько, чи не завелось вь нашихъ власнімъ народнімъ житті чо́го погáного? Чи не за те, щó е вь насъ негарного, зневажають насъ, гáнять, або жалкують объ насъ? Спитаємо-лишь по-правді, свою совість, не потураючи собі, — які ми люде?

Оттоді ми й побачимо, що въ насъ є дуже погані нарові, негарна вдача; що видъ нашого народу поцяцькovaný плямами стародавнєї хвороби зостались шрами одъ тихъ ранъ, що, колись, трохи не задушили насъ... Поки ми не счистимо зъ себе тихъ поганихъ плямъ, ажъ по́ти ймена Чеського народу не сся́тимо такъ, якъ сся́ють ймення иншихъ народівъ въ Евро́пі.

Придиві́мося жъ пильно до сіхъ плямъ, — до своєї поганої хвороби, осуді́мо себе по щирій правді и помірку́ймо, якъ намъ поправитьця. Найпершъ, нема въ насъ того, що підні́ма иншихъ людей на великі и безсмертні діла, нема въ нашого народу тихъ криль, що, звутьця *народнєю гордістю*; нема въ насъ тіі *народнєї гордоци*, що, ради неї, Венгеръ звиває себе Венгеромъ передъ усімъ світомъ; нема и нема тіі гордоци, зъ якою живе Хранцузъ, Англіянинъ, Італьянець, або й Ляхъ, міжъ иншими народами, що ні́ одинъ зъ нихъ ні́коли въ світі не проміняв би свого *народнєго* прозвища ні на яке въ світі инше прозвище. А ми багато ще бачимо такихъ Чехівъ, що відрікаютьця одъ рідної землі, одъ свого народу, одъ батьківъ своїхъ, не хочуть зватися Чехами и по-чеський, роблятьця *перевертнями* и звутьця Німцями, або кимъ-иншимъ.

Та не тільки що *вароднєї*, а нема въ насъ и *громаднєської гордоци*, — нема того, щобъ думати: що отъ — я чоловікъ якъ усі громадяне, що тимъ и мене треба поважати: що краще я не піддамся нікому, краще якъ-небудь житиму по-сво́їму, аніжъ продамся за багатство, титули або панство; нема въ насъ и думки тієї, що краще заробляти собі шматокъ хліба гіркою та чесною працею, аніжъ вдатися въ розкішши та жити въ пишнімъ рабстві.

Оттимъ-то, що въ насъ нема ціі гордості, тимъ воно й лучаетця, що ми оддаемо себе цілкомъ въ чужу волю и безустанку ганя́мось за панствомъ та чина́ми, щобъ мати мундиръ та вигідне місце, тішимо себе, якъ малі діти, цяцька́ми, не питаючи, чи воно жъ усе оце не скує нашу живу́ душу й волю, та чи не звяже ру́ки й думку нашу, — чи робить се честь и вигоду нашому народові?

Тимъ-то воно й бува такъ, що усякий, и чужоземський, урядъ, — коли схоче, то тільки гукне, — заразъ и знайде цілісінькі юрби Чехівъ, що готові прислугувувати скрізь усякому

урядові, и по чужій думці, яка бь тамъ вона ни була. А щбъ съ того, — можна бачити въ Венграхъ и иншихъ краяхъ, чи дуже то поважають нашъ народъ за таку вдачу.

Чехамъ не достає ще міцного, непорўшного відержу въ кожнімъ ділі, за яке бересся, хоча бь тобі щбъ й суперечило: — чи лучитця иноді що й не дошмиги, чи присікаютьця до тебе, ганяють та пригнічують, то щбъ не лякатися, а твердо, не хпличись, стояти; и коли на тебе не по правді буває напастъ яка, то лучче нехай тебе ворогъ стрілами засипле, аніжъ тобі поступитися хочъ на ступінь свого діла. Дуже палка натура нашого люду, швидко вінъ розпалюетця високимъ полемьямъ, та щбъ жь, коли й манесенький дощикъ може погасити те полемья, а тоді, замість храбрости та усплку, ми жалкуємо, бідкаїмось та горїємо по-жіночий. Нехай набїжить хочъ манесенька хмарка суперечнїї думки на небї спільного життї людського, то вже й загнала тая хмарка, въ затишний кутокъ, самихъ завзятихъ лицарївъ нашихъ...

Въ Чеськімъ народі нема того, щбъ коли вже намітивъ собі яку мету, задумавъ яке діло, то щбъ уже полицарський не одступавсь відъ єго. Ато буває цілісїньке море словъ и балачки, та зъ того моря не виринає ніякого спражнїго діла; вляжутця филї великихъ глаголівъ, та й стане пустісенько якъ и перше бувало. А щбъ жь може й спасти насъ, якъ не спражня праця, не спражне діло?

Та буде вже! и сєго, здаетця, доволї... Не хочетця далї розкутувати нашихъ ранъ, щбъ ми не показались надто вже бридкими и мерзєними, щбъ ми й самї не перелякались свого недуга. Але жь ми повинні тямити й памятати своєї хвороби, коли не хочемо щбъ вона вїлася въ самий мозокъ костей нашихъ, коли не хочемо тинятися ані то дужими, ані при смерті.

Найгірший народові ворогъ бува той, хто лестиво вихваляє насъ, щбъ ми не по-правді про себе думали; и, зновъ, найвірніший другъ народу той, хто не боїтця правди и сміло розкриває єго болячки. Ми повинні бачити свою власну душевну негїдъ, повинні підїматися на усякі зусїлля, щбъ швидче одкараскатися одъ всякого зла: бо вже на небї, по-надъ усімъ Европськимъ краємъ, то тамъ, то инде, показуютьця чорні хмаркї, що мабудъ злетятця й зберутця надъ нами въ велику тучу. Але намъ

нічого лякатись. Тепера лучаютьця усякі шурп-бурі п супе-
рѣччя нашимъ думамъ про всяке добро громадзького життѣя, лу-
чаютьця й раптові дощі, — та після нихъ сонечко сяє ще тепліше п
краще ніжъ перше.»

THE

THE HISTORY OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

ПЛѢНЪ И СМЕРТЬ Я. Г. КУХАРЕНКА.

Читатели *Основы*, безъ-сомнѣнія, раздѣляютъ съ нами душевную горестъ о несчастной потерѣ, понесенной нами въ лицѣ Наказного Отамана Черноморского Войска, *Якова Герасимовича Кухаренка*: 19-го сентября его постигъ плѣнъ, а потомъ — смерть въ плѣну у Черкесовъ.

»Де ни взялася орда —
Порубала козака,
Порубала — посікла
И у полонѣ заняла.«

Ужасныя страданія, которыми сопровождалось плѣненіе, были выше силъ самаго бодрого человѣка, какимъ мы лично знали Якова Герасимовича: и онъ угасть вдали отъ родины, отъ неутѣшной семьи, отъ товарищей-козаковъ-Черноморцевъ...

»Ой не добре козацька голова знала,
Що безъ війська козацького умерала!«

Такъ нѣкогда погибали славные *лицарі-козаки* — за честь, славу, за братерство рідної України.»

Въ Я. Г. Кухаренкѣ украинолюбцы теряютъ шірокаго и даровитаго украинскаго писателя и знатока Запорожской и Черноморской старины; имя его дорого также и по любви къ нему Шевченка, къ которому Я. Г. при первой возможности, обратился съ дѣятельнымъ участіемъ, когда нашъ «Кобзарь» находился

въ Ореской крѣпости (¹). Кто прочелъ (написанный еще въ 1836 году) »*Чорномѣрський Побитъ*« (оперетта), »*Пластунъ*«, »*Вівці и Чабанъ*« и »*Вороній Кінь*« тотъ не могъ не оцѣнить превосходнаго знанія изображаемаго быта, знанія украинскаго языка и того неподдѣльнаго юмора, которымъ отличался Я. Г. Кухаренко.

Основьянамъ особенно чувствительна потеря Я. Г. еще въ томъ отношеніи, что онъ намѣревался написать о многомъ, что хранила его память, изъ военнаго и гражданскаго быта родной *Чорноморіи*, и все написанное сообщать въ *Основу*, съ тою теплою и навсегда-памятною намъ любовью и безкорыстіемъ, съ которыми онъ лично передалъ поименованныя выше статьи, также 2-ую часть »*Чорномѣрського Побиту*« и кой-какія свои замѣтки. Вторую часть »*Ч. Побиту*«, Я. Г. думалъ-было исправить,—отчего и замедлилось ея напечатаніе; теперь мы напечатаетъ въ томъ видѣ, какъ получили.

Всякій разъ, встрѣчая здѣсь и провожая родныхъ земляковъ отсюда Петербургска громада сильнѣе чувствуетъ, какого блага лишена она вдали отъ родины; что же должна была она почувствовать, проводивъ мысленно одного изъ друзей своихъ въ вѣчное жилище?.. Въ общей горести, всѣ Украинцы составляли одну семью, и положили отслужить по усопшемъ панихиду, а на одномъ изъ Шевченковыхъ вечеровъ, помянули дорогаго своего соотечественника,—воина и писателя,—по козацкому обычаю, извѣстной героической пѣсней, въ которой имя *Морозенка*, при пѣніи, замѣнялось именемъ *Кухаренка*...

»Ой, хоте загинула козацька голівонька,

Та не загинула слава!«

Сообщаемъ подробности пѣсна, смерти и перевезенія тѣла Я. Г. Кухаренка въ Екатеринодаръ, изъ статьи г. Павла Барилка, напечатанной въ 236 № *С.-Петербургскихъ Вѣдомостей*; въ ней« (пишетъ намъ обязательный авторъ) »заканчиваются первыя краткія свѣдѣнія; дальнѣйшія подробности ожидаются и собираются, и предполагаемая затѣмъ статья съ біографическимъ

(¹) См. начало *Дневника* и письма Т. Гр. къ Я. Г. Кухаренку, въ майской и октябрьской книжкахъ *Основы* 1861 г.

очеркомъ покойнаго, по желанію его сыновей, предназначается для *Основы*»⁽¹⁾.

»Въ среднихъ числахъ минувшаго сентября, вызванные г. командующимъ войсками Кубанской Области, по дѣламъ службы, начальники закубанскихъ отрядовъ, генералъ-маіоры Бабичъ и Кухаренко, спустя нѣсколько часовъ одинъ за другимъ, слѣдовали почтовымъ трактомъ по Кубани, вдоль старой кавказской линіи, изъ Черноморіи въ Ставрополь. Генералъ Бабичъ проѣхалъ благополучно, генералъ Кухаренко, того же 19-го числа, въ 11 часовъ ночи, миновавъ уже Казанскую Станицу, близъ упраздненнаго поста Романова, ѣхавшій въ почтовомъ экипажѣ, съ зятемъ своимъ, капитаномъ конно-ракетной баттарей, Г. В. Югансономъ, и съ однимъ вѣстовымъ козакомъ, безъ конвоя—(такъ-какъ издавна старая кордонная линія эта, оставаясь позади передовыхъ—лабинской и бѣлорѣчинской, сильныхъ кордонами, батарейками и пикетами, считается безопасною)—подвергся внезапному нападенію партіи конныхъ Абадзехъ и взятъ въ плѣнъ, послѣ краткой обороны одного противъ восьми; причемъ, системы Кольта револьверъ генерала Кухаренка выстрѣла перваго не далъ или осѣкся, а за вторымъ взводомъ, по роковому случаю, изъ непріятельскаго залпа пуля попала подъ курокъ, съ такою силою (какъ передаютъ подробности горцы), что разсѣкло генералу руку, а другая пуля пробилла на немъ одежду и контузила въ бедро; козакъ же тяжело-раненъ. Генералъ, однако, бросивъ пистолетъ, выскочилъ изъ экипажа и успѣлъ обнажить шашку, но былъ обезоруженъ, и оба плѣнника, связанные—руки назадъ, ноги подъ лошадь—посажены на почтовыхъ лошадей, и на поводу, окруженные непріятелемъ, принуждены были двѣ ночи мчаться почти двухсотъ-верстное разстояніе сквозь всѣ кордонныя линіи, днемъ скрываясь въ лѣсу, на рѣкѣ Фарсѣ. Здѣсь, на раздыхѣ, генералъ—выдавшій себя за лекаря, чему Абадзехи не повѣрили—при имени сына, произнесенномъ однимъ изъ нихъ, хорошо-знающимъ его, со слезами сознался, кто онъ и его то-

(1) Приносимъ искреннюю благодарность отъ себя и отъ всѣхъ Украинцевъ за доброе желаніе, и съ нетерпѣніемъ будемъ ожидать исполненія. Всякая подробность изъ жизни Я. Г. будетъ любопытна; все, что онъ писалъ, также получаетъ теперь особенную цѣну, потому что уже не повторится *тѣле Українське ёго слово*.»

варищъ. Извѣстность между горскими племенами генерала Кухаренка и его сына, Степана, подъ этимъ краткимъ именемъ хорошо-знакомаго многимъ изъ нихъ, также какъ и одному изъ восьми Абадзехъ, тотчасъ же побудила послѣдняго къ сожалѣнію и раскаянію, и много помогла переменѣ обращенія съ плѣнниками, хотя, впослѣдствіи, остальные заподозрѣли его въ измѣнѣ. Измученный быстрымъ бѣгомъ по оврагамъ и трубоцамъ, неоднократнымъ паденіемъ вмѣстѣ съ лошадью, и переправами черезъ рѣки вплавь, въ холодную воду, Я. Г. Кухаренко, страдавшій, въ послѣднее время, кашлемъ катаральнаго свойства, вмѣстѣ съ товарищемъ своей неволи, только къ утру второй ночи послѣ физическаго и моральнаго изнеможенія, очутились въ абадзехскомъ аулѣ или, правильнѣе, хуторѣ, при р. Люкъ, пропавшемъ въ недоступной тущобѣ, въ восьми верстахъ отъ укрѣпленія Майкопскаго, откуда, чрезъ закубанскихъ черкесъ и получены въ Екатеринодарѣ первыя краткія объ этомъ извѣстія, поразившія всѣхъ изумленіемъ. Добавляли, что плѣнниковъ содержатъ хорошо, но требуютъ 22,000 р. сер. выкупу, что генералъ, при нападеніи и защитѣ раненый, опасно-боленъ.... Молва о плѣнномъ русскомъ генералѣ, невидѣнномъ многими изъ горцевъ въблизи, какъ небывалое никогда въ горахъ событіе, и, къ тому же, извѣстность имени Кухаренка у черкесъ, привлекли къ нему любопытныхъ и недавнихъ еще враговъ, изъ Убыховъ и дальнихъ Шапсугъ — и тѣ, возвращаясь, распространяли по всѣмъ ауламъ вѣсти, изъ-за Кубани быстро-перешедшія въ Екатеринодаръ, возбуждая общее сожалѣніе о плѣнникахъ и горячее участіе всѣхъ къ семейству генерала. Болѣе-достоверныхъ подробностей пока нѣтъ, такъ-какъ на-мѣстѣ происшествія найдены только пустой тарантазь, портфель, убитый ящикъ, въ нѣкоторомъ разстояніи изрубленный козакъ, и еще далѣе по слѣдамъ—нѣсколько обороненныхъ вещей генерала: погонъ, пуговицы, 600 р. кредитными билетами, орденъ Влад. 3-й ст., указывавшіе дорогу плѣнныхъ.

Чрезъ нѣсколько дней послѣ всѣхъ этихъ слуховъ, подтвержденныхъ донесеніемъ о происшествіи, еще-болѣе поразила всѣхъ, безъ различія личностей, вѣсть изъ Майкопа: что 26-го числа утромъ, генералъ Кухаренко въ плѣну умеръ.... за тѣло его требуютъ 6,000 р. сер.; капитанъ Югансонъ былъ при умиравшемъ, но послѣ того за нимъ усиленъ надзоръ, съ угрозами

оковъ и продажи Убыхамъ... Еще при первой вѣсти о плѣнѣ отца и зятя, сынъ генерала, есаулъ С. Я. Кухаренко, котораго имя, гостепріимство и знакомства между горцами извѣстны отъ Анапы до земли Абадзехъ, съ двумя изъ преданнѣйшихъ ему молодыхъ султановъ бжедухскихъ, немедленно поспѣшилъ въ Майкопъ, благодаря содѣйствію г. наказнаго атамана; туда же прибылъ, въ абадзехскій отрядъ, г. командующій войсками Кубанской Области. Есаулъ Кухаренко рѣшился во что бы то ни стало, съѣсть самому, вмѣсто больного отца, плѣнникомъ, но когда онъ прибылъ въ Майкопъ — отца уже не было въ живыхъ. По просьбѣ сына о выкупѣ тѣла отца и плѣннаго зятя, г. командующій, изъ участія къ семьѣ покойнаго генерала, изволилъ согласиться на размѣнъ за нихъ двадцати плѣнныхъ горцевъ. Пущены были въ-ходъ все тонкости и извороты особой дипломатики съ горцами, при чемъ есаулъ Кухаренко велъ дѣло съ тактомъ и полнымъ знаніемъ духа горцевъ. Нужны были терпѣніе и настойчивость одолѣть разногласіе всехъ восьми участниковъ въ добычѣ, и когда къ одному, знавшему Степана, присоединились еще трое и образовались двѣ стороны, то споры ихъ на переговорахъ доходили до оружія и угрозъ изрубить тѣло... Съ трудомъ добившись согласія, до размѣна, въ залогъ точнаго исполненія условій, есаулъ Кухаренко далъ оружіе свое и оружіе вѣрныхъ бжедухскихъ друзей своихъ, наполовину оцѣненное въ 2,000 руб. ср.; сверхъ-того, одинъ изъ преданныхъ ему бжедухскихъ фокотлей, Гапакъ, изъ аула Гобукай, сълъ заложникомъ лично самъ, а другой, абадзехскій воркъ, далъ въ залогъ еще семью крестьянъ. Такимъ-образомъ, послѣ шести дней самыхъ дѣятельныхъ переговоровъ о выкупѣ бранныхъ останковъ покойнаго, капитанъ Югансонъ остался въ плѣну до размѣна на плѣнныхъ черкесъ, а тѣло усопшаго генерала выдано; и сынъ имѣлъ утѣшеніе, сопровождая отъ Майкопа въ Черноморію гробъ отца, слышать и видѣть повсюду толпы народа, встрѣчающія его, задушевныя сожалѣнія и набожныя слова козаковъ, солдатъ, женщинъ, станичнаго духовенства — у границъ, укрѣпленій, церквей — вездѣ спѣшившихъ встрѣтить и проводить покойнаго благодушнымъ напутствіемъ, или панихидами о душѣ его. Наконецъ, чрезъ 14 дней отъ плѣна, утромъ 4-го октября, въ снѣгъ и холодъ, первые и ранніе въ Черноморіи, тѣло покойнаго генерала привезено въ Екатеринодаръ

и поставлено въ войсковой соборной церкви, безъ малѣйшихъ слѣдовъ и знаковъ разложенія, безъ черты страданія на лицѣ, съ выраженіемъ только строгой мысли или глубокаго сна...

Многочисленное семейство покойнаго, полагавшее въ немъ одномъ всѣ лучшія свои надежды, убитое первою вѣстью о плѣнѣ и неожиданное послѣдняго ужаснаго удара, испытало всю глубину человѣческой скорби и страданій.

Вся Черноморія, отъ мала до велика, знаетъ и никогда не забудетъ имя Якова Герасимовича Кухаренка, «якъ рідного сына и благого батька» и нѣтъ въ ней ни одного, кто бы онъ ни былъ, хотя бы заклятый противникъ по майскому — 61 года — вопросу о переселеніи за Кубань (раздѣлившему генерала съ прежними односторонниками его, въ главѣ которыхъ онъ былъ сперва передовымъ и несъ ихъ общее знамя, пока считалъ это разумнымъ) — ни одного, кто бы, въ настоящія минуты, способный примирить и враговъ, надъ прахомъ перваго изъ доблестныхъ бойцовъ за Черноморію, при взглядѣ на спокойное лицо усоншаго, послѣ честнаго и неравнаго боя, не нашелъ бы добраго о немъ слова, не вздохнулъ бы со болѣзнью о его жребіи, не задумался бы съ участіемъ о его семьѣ, и не отдалъ бы строгой справедливости даровитому и безкорыстному челоуѣку и начальнику, превосходному семьянину и неутомимому сельскому хозяину; а Украина и лучшіе изъ патріотовъ ея и всего козачества не забудутъ въ немъ потерю, быть-можетъ, единственнаго и послѣдняго въ войскѣ нашемъ истиннаго знатока и цѣнителя козацкой славы, запорожской старины и черноморскаго быта.

Сегодня, 6-го октября, въ часъ дня при солнечной погодѣ, послѣ сорока-восьми часовъ снѣжнаго холода, тѣло покойнаго Я. Г. Кухаренка предано землѣ на Екатеринодарскомъ загородномъ кладбищѣ, съ подобающею военною почестью.

Предсмертная воля умиравшаго въ плѣну о погребеніи праха его въ дорогой ему Черноморіи, на козацкой сторонѣ, исполнилась.»

П. Барилко.

Прилагаемъ отрывокъ полученнаго нами стихотворенія, въ которомъ
выражается впечатлѣніе, произведенное въ Екатеринодарѣ первою
вѣстью о плѣнѣ Я. Г. Кухаренка.

У пятницу (¹) на базарі
Всі заговорили,
Що Черкеси Кухаренка
Взяли-полонили!..
Задзвонили до раннєї
Богу помолитьця;
Рознеслися слухи тяжкі, —
Людъ чогось боитьця...
Зажурились старі й малі —
Народъ галасує...
Пита одинъ у другого:
»Чого людъ сумує?..
Чого бстрахъ на всіхънайшовъ?...«
— Чогó? — ти не звѣєшь:
Енерала Кухаренка
Узявъ Черкесь...
Їго съ зйтемъ захопили,
Обóхъ полонїли,
А поштаря п козака
Тамъ-же п убили!.. —
Пішовъ гóминъ у парóді,
Братъ брата питає,
Роспїтують... розказують...
А ніхто не знає,
Чи то правда, чи неправда...
Инчий не йме віри,
Щобъ старого Кухаренка

(¹) 21 Сентября.

Взяли бузувіри!..
 Людъ сумує и гвалтує:
 »Взяли.... полонили...
 Кухаренка, та ще й зъ зятемъ
 Въ кайдани забили!...«
 Затужили Чорноморці:
 »Ой, Боже нашъ, Боже!..
 Ой. хто теперъ у пригоді
 Намъ біднимъ поможе!?«
 Отакъ чувъ я на базарі;
 На улиці жъ бачивъ (¹) —
 Ідуть верхи три Черкеси
 И питають »Бабчі. (²)«
 Підыхали до будинка
 Вельможного пана,
 Ись кониківъ не злізають —
 Мабуть, така шана!..
 Я дивився изъ кріпости:
 Якъ вони стояли,
 Вийшовъ хлопець,—щось сказавъ імъ,
 Вони й поскакали,
 До будинку Кухаренківъ —
 Звістку, мабуть, дати...
 Кажуть, — діти, буцімъ, знали—
 Та не чула мати...
 У вівторокъ (³) пройшла чутка—
 Люди говорили,
 Що Черкеси сорокъ тисячъ
 На викупъ просіли....

Слободзький українець Дмитренко Бутъ.

(¹) 22 Сентября

(²) Генералъ-Маіоръ Бабичъ.

(³) 25 Сентября

LXX.

НАЗАРЬ СТОДОЛЯ.

МАЛОРОССИЙСКАЯ ДІЯ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (¹).

ДѢЙСТВУЮЩІЯ ЛИЦА.

Хома Кичатый, сотникъ.

Галя, дочь его.

Стеха, молодая кляшница у Кичатаго.

Назарь Стодоля, другъ его.

Гнатъ Карий, другъ его.

Хозяйка на вечерницахъ.

Слѣпой кобзарь, жида-музыканты, молодые козаки и дѣвушки и сваты
отъ чигиринскаго полковника.

Дѣйствіе происходитъ въ XVI-мъ столѣтіи, близъ Чигирина, въ козацкой
слободѣ, въ ночь на Рождество Христово.

АКТЪ ПЕРВЫЙ.

Вечеръ. Внутренность свѣтлицы, богато убранной коврами и бархатомъ.
Всторонѣ столъ, покрытый дорогимъ ковромъ; кругомъ скамьи подъ бар-
хатомъ, окаймленные золотомъ. На столѣ стоятъ фляги, кубки и разныя
кушанья; горятъ восковыя свѣчи. СТЕХА убираетъ столъ.

СТЕХА (*отходитъ отъ стола*). Усѣ! здаетьця, що все.
Стривай лишень, чи не забула чого. Рыба, мясо, баранина, сви-
нина, ковбаса, вишнѣвка, сливянка, медъ, венгерське — усѣ, усѣ.

(¹) Подъ этимъ заглавіемъ сохранился драматическій опытъ незабвен-
наго нашего поэта, судя по сценическимъ объясненіямъ на великорусскомъ
языкѣ, предназначенный для Петербургскаго театра. При всей своей ли-
*

Тутъ и їстивне и випити. Колибъ-лишень гості. Та щó вони такъ довго барятьця? И надоумило жъ сїдоусого у таке свято, коли добрі люде тїльки колядують, сподіватьця гостей, та й ще якихъ гостей! старостівъ одъ такого жъ старого дурня, якъ и самъ. Побачимо, щó-то зъ того буде. Негріте залізо не зогнешь. А якъ-би не крився та пораявся бъ зо мною отакъ тижнівъ за два до святъ, то певна уже була бъ річъ; а то схаменувся на самісінький святъ-вечіръ та й ластитьця: «и сяка й така, и добра, і розумна ти, Стехо: поможи! Я вже тобі и се и те, и трейте й десяте». Побачимо, побачимо, якъ попадетьця нашому теляті вовка піймати. (*Помолчавъ*) Не сказавши ні слова доцї,

тературной слабости, это сочиненіе, принадлежащее первому періоду дѣятельности Т. Гр. Шевченка, весьма дорого для изученія постепеннаго развитія таланта «Кобзаря», прямое призваніе котораго была — поэзія лирическая: какъ лирической поэтъ, Шевченко стоитъ наравнѣ съ величайшими народными поэтами. Замѣчательна также разница между произведеніями Шевченка прозаическими и стихотворными; прозою онъ писалъ весьма мало, и поэтический его языкъ гораздо выше прозаическаго. *Ред.*

Примѣчаніе П. А. Кулиша. — *Галя* названа была сперва *Лукією*, по помѣту это имя переправлено во всей пьесѣ; только въ монологахъ, писанныхъ рукою автора, осталось вездѣ, по недосмотру поправлявшаго, *Лукія*. — Подлинникъ «Н. Стодоли» принадлежитъ Н. Д. Бѣлозерскому. Онъ написанъ на желтоватой писчей бумагѣ въ четверку. Тетрадь очень засалена, и запачкана, въ одномъ мѣстѣ, въ срединѣ, порохою или нагаромъ изъ сальной свѣчи. Въ концѣ, рукою исправлявшаго пьесу, написано: «*Занавѣсъ опускается, свѣтъ раздается*». Другою рукою, къ слову «*Кінець*» прибавлено: и *Богъ слава*. Далѣе слѣдуетъ рукою переписчика: «18^ч/₉44» Вычтя изъ «^ч/₉» (ноября 9-го) число, выставленное на заглавномъ листѣ, а именно «18^ч/₂₄44» (октября 24). увидимъ что «*Назаръ Стодола*» написанъ (или надиктованъ и дописанъ) въ-теченіе шестнадцати дней. — У Н. Д. Бѣлозерскаго находится также переводъ «*Назара Стодоли*» на в-русскій языкъ (второй актъ его потерявъ). Въ этомъ переводѣ, послѣ словъ Назара къ Галѣ (въ концѣ): «О мое сердце! доля моя!» пьеса оканчивалась убїеніемъ Хомы и готовностью къ смерти Игната; но это мѣсто потомъ перечеркнуто, и рукою автора написанъ конецъ сообразно украинскому подлиннику, съ небольшими отмѣнами. Украинскій подлинникъ былъ, повидимому, оставленъ авторомъ безъ вниманія, по крайней мѣрѣ — на время. Обѣ рукописи отданы были авторомъ для храненія одному малороссійскому пану. Въ 1847 году, панъ, страха ради, запрягалъ ихъ въ *стрігу* (соломенную крышу) и только черезъ нѣсколько лѣтъ осмѣлился явить ихъ свѣту, по убѣжденію одного земляка, который взялъ ихъ къ себѣ, потомъ передалъ Л. М. Жемчужникову, этотъ мѣ, а я, снявъ для себя копію, уступилъ ихъ цѣлителью и самого праха, покрывающаго историческіе памятники. *П. К.*

за кого и якъ хоче віддати, думає, що наша сестра — коза: поженешъ, куди схочешъ. Э, ні! стривай лишень, голубчику. »Ублагай її«, каже. Та и що таки той поганий хорунжий? А полковникъ хочъ старий — нехай ёму добре снитьця — такъ же пань!... Оце бъ то вона й стямилася! Іншому дзусь, а я — такъ візьмусь. Дівці двіку не довго збитъ зъ пантелику, а ще таку, якъ моя панночка — и-и! Та вже жъ, якъ кажуть, піймавъ не піймавъ, а погнатьця можна. Тоді, якъ тее-то, вже жъ и погуляю!... А вона поплаче, посумує, а далі й нічогісінько. Та й Назаръ таки не разъ спасибі скаже. *(Изъ боковихъ дверей виходить Галя.)*

Стеха. А що? якъ прибрано?.. Тимъ бо й ба!

Галя. Що це ти, Стехо, робишъ? Хіба у насъ сёгодні гості, чи що?

Стеха. Та ще й які гості, якъ-би ви знали!

Галя. Яки жъ тамъ гості и відкіля?

Стеха. Угадайте.

Галя. Чи не зъ Чигирина?.. Такъ?

Стеха. Изъ Чигирина, та хто такий?

Галя. Які-небудь старшини?

Стеха. То-то бо й е, що не старшини, и...

Галя. Та хто жъ такий? Може... та ні! сёгодні не такий день. А міні батюшка учора и говоривъ щось таке.

Стеха. Говоривъ, та не договоривъ. А я знаю, — тільки не скажу.

Галя *(обнимал Стеху)*. Стехо, голубочко, ластівко моя! скажи, не мучъ мене.

Стеха. А щó дасте? скажу...

Галя. Ще сережки, або перстінъ, або що хочешъ подарую, тільки скажи.

Стеха. Нічого не треба; дайте тільки свій байбараць надіти сёгодні на вечорниці.

Галя. Добре, надівай, та такъ, щобъ батюшка часомъ не побачивъ.

Стеха. Оце ще! хіба жъ я справді дурна? Слухайте жъ. *(Въ помолоса)* Сёгодні прийдуть старості.

Галя *(въ восторі)*. Відъ Назара! відъ Назара!

Стеха. Та тамъ вже побачиче, відъ ко́го.

Галія. Хиба жъ не відъ Назара, Стехо? Що жъ, оце мене и справді лякаешъ?

Стеха. Я васъ не лякаю, я тільки такъ кажу.

Галія. Ні, ти щось знаєшъ, та не хочешъ сказати.

Стеха *(лукаво)*. Я нічого не знаю. Де міні, клішниці, відати про панські діла?

Галія. Ти смієся зъ мене! Я заплачу, їй-Богу заплачу, и батюсці скажу.

Стеха. Що жъ ви скажете?

Галія. Що ти мене перелякала... Теперечки не дамъ байбарака. А щб, поживилась?

Стеха. Оце, які бо ви боязкі! вже и повірили!

Галія. Ну, що жъ? відъ Назара?

Стеха. Та відъ кого жъ більшъ? вже пакъ не відъ старого Молочая, нашого полковника.

Галія. Цуръ ёму, який нехороший! Якъ приїде до насъ, то я заразъ изъ хати втіаю. Міні навдивовіжу, якъ ще ёго козакки слухають. Тільки у ёго, паскудного, и мови, шо про наливку та про вареники.

Стеха. А хиба жъ се й не добре?

Галія. Звісно! козаку, та ще й полковнику! Ось мій Назаръ, мій чорнобривий, усе про війну та про походи, про Наливайка, Остраницю, та про сине море, про Татаръ, та про Турецьку землю. Страшно, страшно, а хороше, такъ-що слухала бъ не наслухалась ёго, та все дивилась би въ ёго карі очі. Мало дня, мало ночі.

Стеха. Наслухаетесь, ще й налюбуетесь. Опісля, може, и обридне.

Галія. О, крий Боже! До самої смерти, поки вмиру, все дивилась би та слухала ёго. Скажи міні, Стехо, чи ти любила коли, чи обнімала коли козацький станъ високий, що... дріжать руки, мале серце? А коли цілуєшъ... що тоді? Якъ се, мабуть, люблю! якъ се весело! *(Въ восторгъ поєтъ и пляшетъ.)*

Гой, гой, гой!

Що зо мною, щб я?

Полюбила козака —

Немаю покоя.

Я ёго боялась...
Що жь опісля сталося?
На вулиці пострічалась
Та й поцілувалась.

А мати уздріла...
Яке тобі діло!
Відавайте заміжъ,
Коли надоіла!

СТЕХА. Гарно, гарно! А одъ кого це вивчилися?

ГАЛЯ. Та одъ тебе жь. Хиба ти забула, якъ на вулиці, на тій неділі, танцювала? Тоді ще батюшки не було дома... згадала?

СТЕХА. Коли се? Оце ще видумали! *(Стучатся въ дверь.)*

ГАЛЯ *(торопливо.)* Охъ, лишечко! хтось иде! *(убігаєть.)*

СТЕХА. Хто тамъ?

ХОМА *(за дверью.)* Я, я! відчиняй мерщій.

(Стеха отворлетъ дверь. Входитъ Хома, отряхиваясь.)

ХОМА. Що? не було? Оце жь яка хуртовина!

СТЕХА. Кого не було?

ХОМА. Кого? гостей!

СТЕХА. Якихъ гостей? одъ пол...

ХОМА. Цсь!... эге жь.

СТЕХА. Ні, не було.

ХОМА. Гляди жь, ані телень!... Отець Данило, спасибі, розрішивъ. Не забудь тільки завтра вранці послать ёму вишнівки. Знаєшъ? тієї, що недавно доливали. Нехай собі пье на здоровья. Та що се їхъ нема такъ довго? Чи не злякались, бува, завірюхи? А вітеръ ниначе стиха.

СТЕХА. Злякаютьця вони! дежъ пакъ! И въ горобину нічъ прийдуть для такої панночки, якъ наша.

ХОМА. Звичайно, звичайно.

СТЕХА. Ище пакъ такий старий... а панночка...

ХОМА. Сама ти стара, сороко безхвоста!

СТЕХА. Дивись! заразъ п росердились. Хиба я на васъ?

ХОМА. Такъ що жь, що не на мене? такъ на мого... ну... полковника.

СТЕХА. Э, бачъ що! А панночка? чи ви жь зъ нею говорили? що вона?

ХОМА. А що вона? її діло таке: що звелять, те й роби. Воно ще молоде, дурне; а твое діло навчить її, врозумить, що лю-

бовъ и все таке прочее... дурниця, нікчемне. Ти вже, думаю, розумієшъ?

Стеха. Та се розумію, та зъ якого кінця почати, не знаю. Вона, бачите, полюбила Назара такъ, що й сказати не можна. Ось и сёгодні міні говорила. Моли, каже, Стехо, Бога, щобъ швидче я вийшла заміжъ за Назара, — половину добра свого відамъ!

Хома. А ти й повірила!

Стеха. А чому жъ и ні? вона така добренька.

Хома. Дурна ти, дурна! А якъ жé я самъ тобі все добро відамъ, тоді що буде? га? Що ти думаєшъ? (*ласкаєть єе*). Тото бо и є, дурочка ти безсережна!

Стеха. Що міні робить, коли я дурочка?

Хома. А то, що велать. Чуєшъ? усе, що въ мене є, твое.

Стеха. Не треба міні вашого добра; я и безъ нёго була бъ щаслива, якъ-би ви не забули бідної Стехи и тоді, коли зробітесь великимъ паномъ. Я васъ такъ вірно люблю, такъ вбиваюсь за вами, а ви... (*притворно прустить.*)

Хома. Отъ же и нагадали козі смерть! Зновъ своє. Сказавъ, такъ и зроблю.

Стеха. Чи мало що люде обіщають, коли імъ припаде нужда?

Хома. Годі не-звать-що базікати. Піди лишень до Галі та поговори зъ нею хорошенько по-своєму, и коли тее... то завтра и міжъ нами онее.

Стеха. Казавъ панъ кожухъ дамъ, та й слово ёго тепле. И я тільки гріхъ на душу візьму.

Хома. Який тутъ гріхъ? Дурниця все те!

Стеха. Забожітьця, що женитесь, тоді їй-Богу все зроблю! А безъ мене, кажу вамъ, нічого не буде, їй-Богу!

Хома. Отъ же їй-Богу, далєбі!

Стеха. Женитесь?

Хома. Эге!

Стеха. На міні?

Хома. Якъ коржа, такъ коржа! — Якъ спечемо, такъ и дамо. Уже ти міні въ печінкахъ сидишъ зъ своїми витребеньками.

Стеха. Які тутъ витребеньки?

Хома. Ну, добре, добре! тільки слухай. Треба діло сконпо-

нувати такъ, щобъ вона не знала, відъ кого старости; а то—чого доброго — усё піде шкереберть.

Стеха. Та вже міні не вчитьця, якъ діломъ повернуть. Наговорю такого дива моїй панноцці — що твій кобзарь. Старий, скажу, чоловікъ, якъ подумаешъ, усімъ, усімъ лучче відъ молодого. Молодий... та що й казать? нікуди не годитьця, а до того ще докучливий та ревнивий, а старий тихий-тихий и покірний.

Хома. Такъ, такъ! О, ти дівка розумна! Иди жъ до Галі, та гляди — гарненько побалакай зъ нею.

Стеха. А потімъ, чи можна міні буде піти на вечірниці? Я вже зовсімъ упоралась. Пустить, будте ласкаві, хочъ въ останній разочокъ.

Хома. У тебе тільки й на думці, що вечірниці. О, вже міні та Мотовилиха!

Стеха. Мотовилиха? Чи не казала вамъ вона, стара наплюга, чого? Що жъ, що я зъ козаками танцюю? А якъ ви жартуєте зъ молодими, такъ я й нічого!

Хома. Иди жъ, иди, та покличъ міні Галю, а затимъ сама полагодь рушники.

Стеха. Та вже усё наготові. (*Уходить.*)

Хома. Злигався я зъ дияволомъ... (*Оглядывается*). Що жъ? не можна безъ цего. У такому ділі якъ ни верти, треба або чорта, або жінки. (*Немного помолчавъ*) Чого доброго! ще, може, й мене обдурить, тоді и остався на віки вічні въ дурняхъ. Та ні, лиха матері! Аби бъ тільки ти міні своїми хитрощами помогла породнитця зъ полковникомъ, а тамъ уже що буде — побачимо. Ишъ ти, мужичка! куди кирпу гне! Стрівай! (*Продолжительное молчаніе.*) Думай собі, голубко, та гадай, що... а воно зовсімъ не такъ буде. Закинь тільки удочку, сама рибка піде. Шутки: — тесть полковника!... А що далі — се наше діло. Аби бъ черезъ порігъ, то ми й за порігъ глянемъ. У якихъ-небудь Черкасахъ, а може у самому Чигирині, гуляй собі зъ полковничою булавою! и слава, и почотъ, и червінці до себе гарбай: все твое. А пуще всього червінці. Іхъ люде по духу чують; хочъ не показуй, все кланятимутьця... Ха-ха-ха! отъ тобі й сотникъ! Ще въ Брацькімъ, серце мое чуло, що зъ мене буде великий панъ. Було говорю одно, а роблю друге; за се називали мене двулчи-

нимъ. Дурні, дурні! Хиба жъ якъ говоримъ про огонь, такъ и лізти въ огонь? або якъ про чорнобриву сироту, такъ и женитьця на їй? Брехня! відъ огня подальшъ. Женись не на чорнихъ бровахъ, не на карихъ очахъ, а на хуторахъ и млинахъ, такъ и будешъ чоловікомъ, а не дурнемъ. (*Входить Галя.*)

Галя (*весело.*) Добровечіръ, батюшка! Де це ви такъ довго барились? Ви мене кликали, чи щó?

Хома. Та кликавъ, кликавъ. (*Осматриваетъ ее.*) Щó ти не всі стрічки почіпляла? Та нехай! поки буде и сіхъ. Послухай. Міні треба поговорити зъ тобою объ важнімъ ділі. Ти знаєшъ, ми сёгодні старостівъ сподіваємось?

Галя. Сёгодні! на первий день празника,—на самісіньке Різдво?

Хома. Такъ що жъ? Отець Данило, спасибі, розрішивъ. Гляди жъ, не піднеси гарбуза.

Галя. Якъ се можна! Хиба вінъ дуже старий, чи що? Ось послушайте, якої несенітниці наговорила міні Стеха. Сміхъ та й годі!

Хома. А щó тобі вона наговорила?

Галя. Каже, буцімъ-то старі... та ні, не скажу, далєбі не скажу, бо ка-зна-що! Вона й сама не знає, щó говорить.

Хома. Хиба жъ не правда? Старий чоловікъ крапци молодого.

Галя. Та й вона те жъ казала.

Хома. А тобі якъ здається?

Галя. Якъ таки можна? то старий, а то молодий.

Хома. Такъ потвоєму молодий — краще?

Галя. Ото жъ пакъ!

Хома. Поміркуй-лишень гарненько, такъ и побачишъ, що батькова правда, а не твоя. Ну, щó молодий? Хиба те, що чорні уси? та й тільки жъ. Не вікъ тобі нимъ любоватьця: прийде пора — треба подумати объ чімъ и другімъ. Може, коли захочетьця почоту, поваження, поклонівъ. Кому жъ се звичайніше? полковниці... се я такъ приміромъ говорю.. а не якій небудь жінці хорунжого; бо у ёго тільки й худоби, тільки й добра, що чорний усь. Повіръ міні, дочко, на тебе ніхто и дивитьця не захоче.

Галя. Та я й не хочу, щобъ на мене другі дивились.

Хома. Не-звать-щó верзешъ ти! Хиба ти думаєшъ, що не

обридне цілісінський вікъ дивитьця на тебе одну? Хиба ти одна на Божімъ світі? Е й кращі тебе. Того и гляди, що розлюбить.

Галля. Назарь? мене? О, ні! ні, ніколи на світі!

Хома. Я й не кажу, що воно справді такъ буде, а такъ, наприкладъ, — щобъ ти тямла, що ми всі на одинъ штатъ шиті.

Галля. О, ні! не всі! вінъ не такий, вінъ не розлюбить.

Хома. А що жъ? хиба вінъ тобі побожився?

Галля. Атожъ!

Хома. А ти й повірила!

Галля. Я и безъ божби повірила бъ.

Хома. Дурне ти, дурне! Чи знаєшъ же ти, що хто багацько обіщає, той нічого не дає? Ой, схаменись та послухай батьківського совіту. Добре, що я вже такий—що обіщавъ, те й зроблю. Ну, не дай я тобі приданого, — що тоді, га? Пожаль, вінъ и такъ тебе візьме: мало якихъ дурнівъ нема на світі! та що жъ въ тімъ? Подумай, що тоді ти робитимешъ?

Галля. Те, що и всі роблять — заробляла бъ.

Хома. А що лучче: чи самій робити, чи дивитися якъ другі на тебе роблять?

Галля. Якъ кому.

Хома. То-то и горе, що ти ще дурне. Я тобі бъ и багацько де-чого сказавъ, та ніколи: того и гляди, що старости на порігъ. А чи єсть у тебе рушники?

Галля (*весело.*) Е, ё! Якъ я рада! въ мене серце не на місті! Чи й вамъ такъ весело?

Хома. Весело, дуже весело. Иди жъ та не забудь сказати, що коли прийдуть колядовати, такъ щобъ гнали їхъ у потилицю.

Галля. За що жъ? Се жъ діло законне! та воно жъ и разъ тільки въ году!

Хома. А старости разъ на віку.

Галля. Справді, щобъ не помішались... Ще й законної речи не дадуть сповнить. Такъ побіжу жъ я и скажу, щобъ заперли ворота и фіртку. (*Уходить.*)

Хома (*ходить задумавшись.*) Здається, діло добре йде. Вона думатиме, що Назарь свата, зъ-дуру и согласиться; старости не промовлять; вісілья можна одкінути ажъ геть до того тижня; а

черезъ таку годину и нашого брата, мужика, угомонишь, щобъ не брикався, не то що дівку. Коли бь тільки який гаспидь не принієть того горобця безперого! тоді пиши пропало. Наробить бешкету! *(Съ важністю)* А подумаєшь и те: яке ёму діло до Галі? Се жь моя дитина, мое добро, слідователно моя власть, моя и сила надъ нею. Я отець, я царь її. Та цурь ёму, пекть! Се діло ще не таке, щобъ обь ёму довго думати. Не дуже треба площати, бо береженого Богъ береже, або — якъ тамъ ще кажуть — ривнішь згладишь, тіснішь ляжешь.

Галя *(вбѣгаєть въ восторѣхъ)*. Приїхали, приїхали!

Хома *(вздригнувъ)*. Оце жь, якъ ти мене злякала! Піди у свою кімнату та прийдешь, якъ кликну.

Галя. Чого у кімнату? Я тутъ зостанусь, ніхто не побачить.

Хома. Незвичайно: законъ не велить.

Галя. Ну, такъ я піду. *(Уходить.)*

(Хома съ важністю садиться за столъ. За дверью стучать три рази. Входятъ два свата съ хльбомъ и, низко кланяясь хозяину, кладутъ хльбъ на столъ.)

Свати. Дай, Боже, вечіръ добрий, вельможний пане!

Хома. Добровечіръ и вамъ. *(Даєть знакъ свату. Тотъ кланяється. Хома шепчетъ ему на ухо и потомъ продолжаетъ)*: Добровечіръ, люде добрі! Просимо сидати; будьте гостями. А відкіля се васъ Богъ несе? чи здалека, чи, зблизька? Може, ви охотники які? може рибалки, або, може, вольнні козаки?

Сватъ *(тихо покашливаетъ)*. И рибалки и вольнні козаки. Ми люде німецькні, ідемо зъ землі турецької. Разъ дома у нашої землі випала пороша. Я й кажу товаришу: »Що намъ дивитьця на погоду? ходімъ лишень шукати звіриноного сліду«. Отъ и пішли. Ходили-ходили, нічого не знайшли. Ажъ гулькь—назустрічъ намъ іде князь, підніма у гору плечі и говорить намъ такі речі: »Эй ви, охотники, ловці, молодці! будьте ласкаві, покажіте дружбу. Трапилась міні кунія — красна дівця; не імъ, не пью и не сплю відъ того часу, а все думаю, якъ-би її достати. Поможіть міні її піймати; тоді чого душа ваша забажа, усе просіте, усе дамъ: хочъ десять городівъ, або тридевать кладівъ, або чого хочете«. Ну, намъ того й треба. Пішли ми по слідамъ по всімъ городамъ, по усіхъ усядахъ, и у Німечину, и у Турещину; всі царства й государства пройшли, а все куніці

не знайшли. Отъ ми и кажемо князю: »Що за диво та звірюка? хіба де кращої нема? Ходімъ другої шукати«. Такъ де тобі! нашъ князь и слухати не хоче. »Де вже«, каже, »я не зблизивъ, въ якихъ царствахъ, въ якихъ государствахъ, не бувавъ, а такої кунци, сирічъ красної дівци, не видавъ.« Пішли ми впять по сліду, и якъ разъ у се село зайшли; якъ ёго дражнють, не знаємо. Тутъ впять випала пороша. Ми, ловці-молодці, ну слідить, ну ходить; сёгодні вранці встали и таки на слідъ напали. Певно, що звірь нашъ пішовъ у двіръ вашъ, а зъ двору въ хату та й сівъ у кімнату; тутъ и мусимо піймати; тутъ застріла наша кунця, въ вашій хаті красная дівця. Оце жъ нашому слову кінець, а ви дайте ділу вінець. Проби, оддайте нашому князю кунцю, вашу красну дівцю. Кажіть же діломъ, чи оддасте, чи нехай ще підросте?

Хома (*притворно съ сердцемъ.*) Що за напастъ така! Відкіля се ви біду таку накликаєте! Галю! чи чуєшъ? Галю! порай же, будь ласкава, що міні робити зъ оцими ловцями-молодцами.

(*Галя виходить на-середину свѣтлицы, останавливается и, стыдливо потупивъ глаза, перебираетъ пальцами передникъ.*)

Хома. Бачите ви, ловці-молодці, чого ви натворили? мене старого зъ дочкою пристидили!.. Гай-гай! такъ ось же що ми зробимо: хлібъ святий приймаємо, доброго слова не цураємося, а за те, щобъ ви насть не лякали, буцімъ ми передержуємо кунцю, або красну дівцю, васъ повяжемо. Прийшовъ и нашъ чередъ до ладу слово прикладать. Ну, годі жъ тобі, дочко, посупившиєся стояти; чи нема въ тебе чимъ сіхъ ловцівъ-молодцівъ повязати? чуєшъ бо, Галю? А, може, рушниківъ нема? може, нічого не придбала? Не вміла прясти. не вміла шити—вяжи жъ чимъ знаєшъ, — хочъ мотузкомъ, коли ще й вінъ є.

(*Галя уходить въ свою свѣтлицу и немедленно возвращается, неся на серебряномъ блюдѣ два вышитыя полотенца, и кладетъ на хлѣбъ, принесенный сватами; потомъ подходит къ отцу и низко кланяется и цѣлуетъ руку; потомъ беретъ блюдо съ полотенцами и подноситъ сватамъ — сперва одному, потомъ другому. Сваты, взявши полотенца, кланяются Хомѣ.*)

Сватъ. Спасибі жъ батькові, що свою дитину рано будивъ и

усякому добру учивъ. Спасибі й тобі, дівко, що рано вставала, тонку пряжу пряла, придане придбала.

(Галя береть полощенца и перевязываетъ черезъ плечо одному и другому, потомъ отходитъ и робко поглядываетъ на двери.)

Хома *(къ Галѣ)*. Догадався, догадався! Ти хочешъ и князя звязати. Нехай завтра обое ёго звяжемо. Бачъ, мабуть, злякався, що не показався. Стрівай, попадесся, не втечешъ!

Сватъ. Вінъ и самъ прилетить, якъ зачуе, що такъ похваляється.

Хома. Ну, поки вже долетить, намъ нічого ждати. Просимо сидати. Що тамъ є, поімо; що дадуть, попьемо та побалакаємъ де-що. А тимъ-часомъ, ти, Галю, не гуляй, въ корці меду наливай та гостямъ піднеси хліба-соли, проси зъ привітомъ и зъ ласкою.

(Сваты чинно садятся за столъ. Галя принимаетъ отъ отца чару и флягу и подноситъ старшему свату. Сватъ не принимаетъ).

Сватъ. Ми вамъ такої халени натворили, що боїмося, щобъ ви насъ не отруїли... Призволяйтесь сами. *(Кланяется.)*

(Галя, посматривая на отца робко и стыдливо, подноситъ къ губамъ и подаетъ свату.)

Сватъ *(поднявъ чару)*. Тепера такъ! Пошли жъ, Боже, нашимъ молодимъ щастя и багатства и доброго здоров'я, щобъ и внуківъ женити и правнуківъ дождати...

(Свата прерываетъ хоръ колядниковъ подъ окнами. Всѣ слушаютъ со вниманіемъ. Хома съ досадою покручиваетъ усы; Галя весело посматриваетъ на окно. Сватъ, впродолженіе колядки, повторяетъ) «Гарно колядують наші козаки»!

КОЛЯДКА.

Бачить же Богъ, бачить Творецъ,
Що миръ погибаетъ,
Архангола Гаврііла
Въ Назаретъ посилае.
Благовістивъ въ Назареті —
Стала слава у вертепі.
О, прекрасний Вихлиеме!
Отверзи врата Эдема.

Хома (*къ Галю, съ сердцемъ.*) Я жъ тобі наказувавъ, щобъ нікого не пускали! Задумалась, забула!

(*Входить Назаръ съ молодими козаками.*)

Назаръ. Дай, Боже, вечіръ добрий! помогай-бі вамъ на все добре!

(*Всѣ козаки повторяють тожє. Назаръ, не снімая шапки, въ ужасѣ останавливается; поспостригаєть то на гостей, то на Галю. Всѣ молчать.*)

Хома (*смишавшись*). Спасибі, спасибі... Милости просимо. Просимо сидати.

(*Молчаніє продовжується. Галю, улыбаясь, украдкой поглядываєть на Назара.*)

Назаръ. Сядемо, сядемо, аби було дѣ: ми гості непрохані. Може, помішали; дакъ ми и пійдемо, відкіля прийшли. (*Смотритъ на сватовъ.*) Такъ бачъ, черезъ що полковникъ пославъ мене зъ грамотами въ Гуляй-Поле! (*Глядя на Галю.*) Весело, весело! наливай швидче горілки, и я випью за твое здоровья! Не лякайся, не лякайся, наливай.

(*Галю, въ ужасѣ, роняєть поднось и флягу.*)

Хома (*въ бѣшенствѣ*). Хто сміє знущатьця надъ моею дочкою!

Назаръ. Я! хйба не бачишь? я, Назаръ Стодоля! той самий, за кого ти вчора обіщавъ видать дочку свою, той самий, якого ти знавъ ще зъ тієї пори, якъ вінъ тебе вирвавъ изпідъ ножа гайдамаки! Згадай ище, що я той самий, хто й самому гетьману не дасть себе на посміхъ! Пізнавъ?

Хома. Пізнавъ. (*равнодушно*): Що дальшь?

Галю. Хйба жъ не ти приславъ?

Хома. Мовчи! геть собі!

Назаръ (*останавливаетъ Галю*). Стривай, стій тутъ! И тебе обманюють?

Хома. Не обманюю, а такъ якъ батько велю. Вона просвата-на за чигиринського полковника.

Назаръ (*съ презрѣніємъ*). Полковника! Учора була моя, сегодні полковникова, а завтра чия буде? Чуєшь, Галю?

Галю (*падая на руки Назара*). Чую! О, чомъ міні не позакладало!

Сватъ. Осмілююсь доложитъ...

Назаръ. Мовчи, поганецъ, шипотиннику!

Хома. Віддай міні дочку мою. (*Робко підходить кь Назару.*)

Назаръ. Геть, Юда!

Хома (*въ ужасъ*). Прохоръ, Максимъ, Иванъ, Стехо! Гей, хто тамъ є? Возьміть ёго харцизяку—вінь убіє мене!

Назаръ. Нехай Богъ тебе побєє, дітопродавець! (*кь Галь*) Галю! серце мое! промовь міні хоть одно слово: ти не знала—за кого? скажи: не знала?

Галя (*приходить въ себя.*) Не знала, ій-Богу, не знала!

Назаръ (*кь Хома.*) Чи чуєшъ ти?

Хома. Не чую; я оглухъ!

Назаръ (*кь гостямъ*). Люде добрі, коли ви не оглухли, такъ послухайте. Вінь мене називавъ своїмъ синомъ, а я ёго своїмъ батькомъ, и вінь се чувъ тоді, а сёгодні оглухъ. Де жъ ёго правда? Чи чесний же вінь чоловікъ? правдивий, га?

(*Гости молчать.*)

Гнатъ (*підходить кь Назару*). Вінь не чоловікъ. Кинь ёго: таке ледащо не стоїть путнёго слова! (*Беретъ ёго за руку*)

Назаръ. Стрівай! ні, вінь чоловікъ, вінь називавъ мене синомъ. (*Кь Хома*) Правда?

Хома. Не тобі вчити, якъ міні кого називати. Я її батько, а не твій: такъ у моїй волі оддати її за кого схочу.

Назаръ. А якъ жє вона не захоче, тоді що?

Хома. Я заставляю.

Назаръ. Чи можна жъ кого заставитьъ утопитьъ або повісити? Хиба ти Богъ, що маєшъ силу чудеса творить? Хиба ти дьяволъ, коли ти не маєшъ жалю до рідної своєї дитини? Ти бачишъ, у неї є серце, и ти замісь ёго кладешъ камінюку. Слухай: и ти жъ колись бувъ молодимъ, и ти жъ мавъ коли-небудь радість и горе. Скажи, що чуло, що казало твое серце, коли тобою кепкували?

Хома. Го-во-ри!..

Назаръ (*въ изступленіи*). Такъ ти глузуєшъ надо мною! Хиба я не стоючу тебе якъ жабу? Брехунъ! (*Быстро підходить кь нему и хватаетъ его за горло.*)

Галя (*схвативъ руку Назара*). Що ти робишъ? Убий мене, на, ріжъ.

(*Назаръ молча опускаетъ руки.*)

Хома (*подбігаєть къ сватамъ*). Ви бачили? хотівъ мене задушити!

(*Сваты молчать*).

Гнатъ (*къ Назару*). Ми не такъ расплатимось нишимъ часомъ. Ходімъ зъ сього базарю.

Назаръ. Не підь! мене відсіль ноги не винесуть.

Гнатъ. Ну, такъ торгуйсь. Може дешевше уступлять.

Галя. Боже мій, Боже мій! вони знущаютьця надо мною!

Хома. Не знущаютьця, а торгуютьця.

Гнатъ. Годі, брате; ходімъ: ми опізнались.

Назаръ. Стрівай, не опізнались. (*Подходить къ Хомѣ*). Прости мене, я згарячу забувся. Ти добрий чоловікъ. Прости, або заріжъ мене, тільки не кажи, що вона не моя, не кажи! Дивись: я гетьману ніколи не клаявся. (*Падаєть на колѣни*). Для спасення своєї душі, коли у тебе у серці є Богъ, для угоди всіхъ святихъ, коли ти віруєшь у кого, для спасення твоєї дитини, коли вона тобі мила, зглянься на мене! Нехай старости зъ своїмъ хлібомъ йдуть до-дому. Христомъ Богомъ молю, не заанапасти її, бідної! Кращої її нема; за що ти хочешъ її убити? На голову мою! возьми її, розбий обухомъ, — не треба міні її: тільки дай доцці своїй ще пожити на світі, не заїдай її віку, вона не виновата!

(*Хома дрожа поспостерігаєть на гостей*).

Гнатъ (*быстро подбігаєть къ Назару*). Кого ти просишь? кому кланяєся? передъ кимъ падаєшь? Я на тебе після сього й дивитьця не хочу; прощай!.. Кланяєтьця дияволу! Вінъ тебе кипячою смолою напоить! (*Хочетъ идти*).

Назаръ (*удерживаєть его*). Постій, дай ще слово скажу.

Галя (*обнимаючи ноги отца*). Ви покійній матері, якъ вона умирала, біля домовини обіщали мене видать за Назара. Що жъ ви робите? чимъ я васъ прогнівила? за що мене хочете убить? Хиба жъ я не дочка ваша? (*Заливається слезами*).

Назаръ. Камінь! залізо! ти огню хочешъ! Буде огонь, буде! для тебе все пекло визову... ти жди мене. (*Галѣ*) Бідна, бідна! въ тебе нема батька, въ тебе катъ єсть, а не батько! Бідненька, серденько мое, пташечко моя безпринютна! (*Цілуєть ее*.) А я ще біднійший тебе: у мене й ката нема, нікому и зарізати! Прощай, мое серце, прощай! не забаримось побачитьця. (*Галя безмолвна*)

падаєть на руки Назара. Онъ цѣлуєть; Хома силится вырвать ее. Назаръ отталкиваетъ его и снова цѣлуєть Галю.)

НАЗАРЪ (къ сватамъ). Розкажіть полковнику, що бачили и що чули. Скажіть, що ёго молода при вашихъ очахъ цілувалася зо мною. (Галя обнимаєть его и цѣлуєть). Бачите, бачите! Прощай же, мое серце, моя голубочко! (Цѣлуєть ее). Я знаю, що міні робить. Я знайду правду. Прощай! вернусь, сподівайся.

(Галя падаєть безъ чувствъ. Назаръ, закривъ лицо руками, удаляється. Гнатъ и козаки за нимъ. Хома и сваты подбѣгають къ Галѣ.)

АКТЪ ВТОРОЙ.

Внутренность простой хати, опрятно убранной. На столѣ горять свѣчи. Хозяйка прибираєть около печки.

ХОЗЯЙКА. Господи, Господи! якъ подумаєшь, коли ще ми дівували, зачуєшь де-небудь вечорниці, такъ ажъ тини трещать; а теперъ... отъ, скоро и трейті півні заспівають, а вечерниці ще й не зачинались. Нехай воно хочъ и свято, звісно—колядують, а все таки часъ би. Ні, що ни кажи, а світъ перемінився. Хоть би и Запорозці... ну, які вони Запорозці? Тьфу на їхъ хистъ та й годі! Чи такі були попереду? Якъ налетять було зъ своєї Січі, такъ що твої орли-соколи! Було якъ схопить тебе котрий, такъ до землі не допустить, такъ и носить... Ой-ой-ой! куди то все дівалось?

(Покачавши грустно головою, поєть)

Зоря зъ місяцемъ надъ долиною
Пострічалася;
Дожидалася до білої зорі,
Не дїждалася;
Я додому прийшла, гірко плакала,
Не молилася, —
Нерозумная, неутїшная,
Положилася.
Ой не спала жъ я, все верзлась міні
Нїчка темная,
И вишневий садъ, очі карі,
Брови чорні.
На зорі-зорі я прочнучася

И сказала такъ:
 За Дунай-ріку чорнобривий твій
 На гнідімъ коні
 Политівъ орломъ!.. Я все плакала,
 Все сміялася.
 И додому козаки, зза Дунай-ріки,
 Завертали ся:
 На вернувся мій... молоді літа
 За що трачу я?
 Зоря зъ місяцемъ пострічалася —
 И заплачу я.

Точнісінько моя доля! ниваче сю пісню про мене зложили. Де мої молоді літа? и сліду нема, мовъ поверхъ води поплили. *(Помолчавъ.)* Що жъ се справді ніхто не йде? А вже міні ся навіжена Стеха! пішла за дівками, та десь и застряла съ козаками. Извела жъ їхъ нечиста мати докупы! Нехай би сей Кічатий бувъ парубокъ, а тожъ уже старий чоловікъ... Не взявъ бы вінъ собі въ клішніці не молоду, а розумну, вірну, дотепну до всякого діла та стареньку! а то... якъ та дзига, такъ и снує. Якъ-то вінъ дочку свою ще пристроїть? Бачъ, у полковниці лізе! Чи довго жъ то вона буде любоватися ёго лисиною замісь ясного місяця? Охъ, охъ! старі, старі! сидіть би вамъ тільки на печі та жувать калачі; такъ ні, давай имъ жінку, та ще молоду. Якъ же бачъ, чи не такъ!.. Отъ Стодоля молодець! я ёго знаю, вінъ протопче стежку черезъ полковничий садокъ. Та й дурний би бувъ, колибъ не протоптавъ. Про себе скажу, що... тее... хтось пде!... Заразъ, заразъ! Насилу! *(Отворяетъ дверь).*

(Входять Назаръ и Гнатъ).

Хозяйка. Святъ, святъ, святъ! Відкіля се, якою дорогою, якимъ вітромъ, якимъ шляхомъ занесло васъ у мою хату?

Гнатъ. Не питайся, голубко, стара будешъ, хочъ се, признається, и не пристало твоїй ппці. Чого жъ ти такъ насупилась?

Хозяйка. Сідайте, будьте ласкаві, сідайте!

Гнатъ. Ну, годі жъ, не сердься. Мало чого зъ язика не спливе! Не вже треба переймать, що поверхъ води пливе? У тебе сегодні вечорниці?

Хозяйка. Хиба жъ наші вечорниці для васъ? Ви такъ тільки прийшли—посміяться.

Гнатъ. Такъ-таки и посміємося, коли буде весело.

Хозяйка *(глядя на Назара)*. Буде весело, та не всімъ.

Гнатъ. Ну, се вже опісля побачимо. А коли—кѣ намъ чого-небудь такого, для чого чарки роблять, та й зубамъ пошукай роботи. Проклятий скрага и повечеряти не давъ. Ну, чого жъ ти ротъ роззявила? мерщій!

Хозяйка. Заразъ. *(Отходя)*. Біденький Назаръ! *(Доставъ съ полки флягу съ виномъ и закуску и ставитъ на столъ)*. *(Назаръ печально смотритъ на Игната)*.

Гнатъ *(къ хозяйкѣ)*. Теперъ же знаєшъ що? візьми мітлу та мети, виясни хорошенько місяць: бачъ, якъ насупило! А ми тимъ часомъ побалакаємъ, що треба.

Хозяйка. Що се, Богъ зъ вами! хіба я відьма?

Гнатъ. Я такъ, навманя сказавъ. Заткни пальці въ уха. Чи второпала?

Хозяйка. А!... ви хочете нишкомъ побалакати. Добре, я піду по Стеху. *(Надъваєтъ свиту и уходитъ)*.

Гнатъ *(посмотрѣвъ ей вслѣдъ)*. Пішла. Ну, що жъ дивися на мене, мовъ не пізнаєшъ?

Назаръ. Теперъ би й рідного батька не пізнавъ.

Гнатъ. Розумні люди усе такъ роблять: и въ хоромахъ, якъ у хаті мужикъ. *(Наливаєтъ рюмку и подноситъ)*. Не хочешъ? якъ хочешъ! а я совітувавъ би чарочку - другу Адамовихъ слізокъ, якъ казавъ було отець економъ. Не забувъ Братський ма-настиръ?

Назаръ. Ні, скажи лучче, на що ти мене повівъ сюди?

Гнатъ. На те, щобъ побалакати зъ тобою, якъ зъ козакомъ, а не зъ бабою. За козацьку волю и розумъ! *(Выпиваетъ)*.

Назаръ. Щасливий ти чоловікъ!

Гнатъ. Ти щасливіший мене.

Назаръ. О, якъ-би ти посидівъ у моїй шкурі! Ходімъ, Ігнате, міні тутъ душно.

Гнатъ. Стрівай, ще рано. Подивимся, якъ люди добрі веселятьця, та посовітуємся, куди йти.

Назаръ. Міні одно, куди ни поведешъ.

Гнатъ. Ти впиь баба. Чи пристали жъ козаку такі речі?

Назаръ. Гірко міні, Гнате! ти смієся, а въ мене печінки верне. Хіба жъ мое горе смішить тебе?

Гнатъ. Смішить.

Назаръ. А я думавъ—ти добрий чоловікъ.

Гнатъ. А я думавъ—ти козакъ, а ти, бачу, баба. Ну, скажи міні, чого ти дурієшъ? де твій розумъ? Чи стоїть же жінка, хочъ-би вона була дочка німецького цезаря, чи стоїть вона такого дорогого добра, якъ чоловічий розумъ?

Назаръ. Стоїть.

Гнатъ. Брехня! Ти знаєшъ, въ яку ціну поставивъ царь Соломонъ золотий плугъ. Вінъ каже, що при нужді шматокъ хліба дорожче золота. А я скажу: чарка горілки козаку милійша усіхъ жінокъ на світі.

Назаръ. Ти мене, Игнате, морочишъ, а міні теперъ треба щирого друга.

Гнатъ. Добре. Я вінъ и есть, бо кажу правду. А коли хочешъ, то й брехать почну для тебе. Все, що хочешъ.

Назаръ. Не смійся, а діломъ кажи, що робить міні. Тобі можна и говорить и думать.

Гнатъ. Ось-що. Першъ усього, виший горілки. Вона и безъ мене наведе тебе на розумъ. (*Наливаєть рюмку.*) Чи не забувъ ще ти, якъ розумно росужда латинський віршникъ... якъ пакъ ёго... ну той, за якого мене въ Брацтві випарили різками, якъ отець ректоръ піймавъ у мене за халявою ёго мудрі вірші. Вінъ каже: «Дурниця все, опрічъ горілки, а иноді и жінка підъ руку». Оце такъ! (*Випиваєть*).

Назаръ (*презрительно*). Бідний ти сердечний чоловік! Я думавъ, що въ тебе хочъ крихта є добра, а въ тебе нема й того, що має й скотина. О, якъ-би ти змігъ заглянуть сюди (*указує на серце*), куди самъ Богъ не загляда! Та ні! може, ти тільки морочишъ мене; може, ти тільки такъ кажешъ. Другъ ти мій добрий, вірний мій, ти жъ таки плакавъ коли-небудь: плачъ зо мною теперъ; хочъ прикився та плачъ. Не мучъ мене: въ мене відъ горя серце рвегця! Нехай вже ті сміютьця, що живуть у пеклі: імъ любо; а ти жъ таки чоловікъ. (*Съ участіємъ смотрить на него*).

Гнатъ. Такъ, я чоловікъ; а ти й справді баба, ще разъ тобі скажу: ка-зна зачимъ вбиваєся.

Назаръ. Нема у тебе серця, камінь ти!

Гнатъ. Якъ хочешъ, такъ и думай, а я нещасніший одъ тебе, нещасніший одъ твоеї собаки: вона лащить до тебе, а ти її кохаєшъ; а я?... И я дурний, колись любивъ и къ гадинамъ

жінкамъ ласкався, ридавъ гарячими слізами, радъ бувъ и жизнь оддати за нихъ... и що изъ того? чи хочешъ знати?

Назаръ. Не треба, не хочу, не говори! у тебе нема Бога въ серці.

Гнатъ. А бувъ колись, та мохомъ серце обросло, якъ той гнилий нікчемний пенъ дубовий. Прийде и твоя пора, все згадаешъ. *(Ласково)* Годі жъ тобі, годі! не дивись такъ хмарно: далєбі не полегша. Дурниця все и товариство, и любовъ, — цуръ їмъ! нема їхъ на світі. Одні дурні и діти вірять латинськимъ віршамъ. А лучче поговоримъ о долі, а тимъ часомъ налетять сороки чорноброві, вищемъ, пожартуємъ, и віръ міні — вся дуръ изъ голови вилетить. Я се знаю: мене лихо навчило.

Назаръ *(вставав изза стола)*. Та и я извідавъ горе, та нічому не навчився; тебе жъ не хочу слухать: ти злійший дєвола. *(Хочеть ийти)*.

Гнатъ. Куди жъ ти?

Назаръ. Зъ тобою холодно, піду у пекло погрітьця.

Гнатъ. Стривай, ти самъ не знайдешъ. Я шляхъ тобі покажу.

Назаръ. Найду й самъ.

Гнатъ *(удерживаетъ его)*. Ти и справді хочешъ ити? Скажений, ти зъ глузду зъїхавъ!

Назаръ. Я нікому не дамъ себе въ обіду, и дурного совіту не послухаю. Пусти мене.

Гнатъ. Насилу прочунявся. Та куди жъ ти, навіжений?

Назаръ. *(вспыльчиво)*. Мовчи, а то тутъ тобі и аминь.

Гнатъ *(не выпуская руки Назара)*. Такъ и я зумію, та що потімъ? Зъ холоднимъ мертвецемъ у домовину?

Назаръ. Хоть до чорта у пекло! Пусти мене, я піду у Чигиринъ до полковника.

Гнатъ. Чого?

Назаръ. Убью єго!

Гнатъ. А якъ не вбєшъ, тоді що? чи не мусишъ ублагать єго відкинутьця відъ Галі? га?

Назаръ. Такъ, чи не такъ, а я пійду.

Гнатъ. До дєвола въ гості! Чи не лучче жъ, замість пузатого полковника, обняти тонкий та гнучкий станъ Галі? Не

хмурся та послухай, та роби такъ, якъ я тобі скажу, бо ти сё-
годні нічого путнёго не придумаєшъ.

Назарь. Що дальше?

Игнатъ (*осматриваясь*). Чи глухі тутъ стіни? (*Въ помоло-
са*) Украдьмо Гаю, отъ и все. Чи добре?

Назарь (*немного помолчавъ, жметъ руку Гната*). Прости
мене...

Гнатъ. Ну, що ще?

Назарь. Ти певний другъ!

Гнатъ. Ну, объ сёму послі. Кажі, такъ, чи не такъ?

Назарь. Такъ! Я весь твій: говори, приказуй.

Гнатъ. Слухай же. Вона, звісно, виходила до тебе коли-небудь
пізно вечоромъ у садокъ, хотъ, може, й не одна?

Назарь. Зъ клюшницею.

Гнатъ. Суща коханка! Чи не завалявся у тебе въ кишені
який червінець?

Назарь. Два.

Гнатъ. Ще лучче. Се жъ буде клюшниці на сережки, а
плахту на словахъ обіщай. Тільки домовся зъ нею такъ, щобъ
вона про мене не знала, бо жінки наголо всі цокотухи: не для
їхъ вигадано слово *мовчати*; до того ще й дорожче запросить.

Назарь. Нічого не пожалую, усе віддамъ, що въ мене ё. Де
тільки клюшницю побачу?

Гнатъ. Вона буде тутъ. Адже ти чувъ, якъ ласка хазяйка
Стеху, за те що довго баритьця? Гляди жъ, зробишъ тутъ усе
якъ треба, а я дождатиму васъ крій старої корчми зъ тройкою
добрихъ воронихъ. Знаєшъ, за садкомъ, на старій дорозі?

Назарь. Знаю.

Гнатъ. Сю корчму и днемъ люде христючись обходять, а
вночі ніхто не посміє; такъ кращого місця нічого й шукати; тільки
порайтесь моторнішъ.

Назарь. А якъ вона не захоче, — що тоді?

Гнатъ. Хто? клюшниця, чи...

Назарь. Та й та. й друга.

Гнатъ. Захочуть обидві, тільки ти зумій согласити. Ключ-
ниця за червінця піjde колядовать хотъ до самого сатани; а Галя
въ одній сороці піjde за тобою на край світа; а якъ се дуже
далеко, такъ ти спровадь її на Запоріжже, а тамъ и самъ геть-

манъ не більший одъ чабана. Адже ти не виписувавсь пзъ Запорозцівъ?

Назаръ. Ні.

Гнатъ. Такъ якого жъ злидня ще хотіть? А хто пакъ у тебе куріннимъ отаманомъ?

Назаръ. Сокорина.

Гнатъ. Знаю! о, голінний, завзятий чоловік! въ кірці води давола утопить, не то-що въ Дніпрі. А! здається, хтось иде.

Назаръ. О, якъ-би твое, брате, слово та Богу въ уха!

Гнатъ. Нема нічого на світі легше: тільки повеселій, будь козакомъ. Мовчи (*Громко*) Ну, випємо жъ чарочку за шинкарочку. (*Пьютъ.*)

Хозяйка. Якъ же я утомилась! на силу найшла її прокляту Стеху!

Гнатъ. А що, змахнула пилъ зъ місяця?

Хозяйка. Смійтесь, а воно и справді погода утихомирилась.

Гнатъ. Оце жъ тобі за труди. (*Подаетъ чарку.*)

Хозяйка. Цуръ ёму, якъ я втомилась!.. Ні, спасибі, не підь силу... Хйба вже для васъ. (*Пробуетъ понемножку. Гнатъ знаками просить. Она, въ притворствъ усилій и кривляній, выпиваетъ, а остальные капли хлещетъ въ потолокъ.*) Щобъ вороги мовчали й сусіде не знали! (*Отдаетъ чарку.*)

Гнатъ (*подноситъ Назару; тотъ отказывается знакомъ*). Не хочешъ—якъ хочешъ. А міні здається, що и на світі нема такого горя, якого бъ не можна було утопити въ чарці горілки. Чарка, друга и—чорта у воду. Такъ, Катерино?

Хозяйка. Якъ кому иншому, то й кварта не допоможе.

Гнатъ (*Назару*). А ти справді не будешъ пить?

Назаръ. Не буду.

Гнатъ. Вольному воля, а спасеному рай. За твое жъ здоровья! (*Выпиваетъ.*) Праведно співаєтьця въ тій пісні, що каже, колибъ мужику не жінка, не знавъ би вінъ скуки, колибъ не горілка, де дівать би муки? Такъ у горілку її прокляту, у горілку! Розумний чоловікъ тебе видумавъ, такъ! (*Къ Назару*) Та на тебе бридко й дивитьця. Ну, ще жъ одну та й годі вже. (*Напиваетъ.*) Чи втямки тобі, якъ ми втікали зъ Брацького на Запоріжже та на дорозі зустріли одну чорнобривеньку, и ти чуть-чуть бувъ не промінявъ запорозької волі на її чорні брови? Бачъ?

ти забувъ; а я, такъ все запрошедше знаю, та й щó буде, одгадаю.

СТЕХА (*вбѣгаетъ второпяхъ*). Охъ моя матюнка, якъ утомилась! Шуточки? оббігала усі усюди! (*Осмаstrиваясь*) Ахъ, Боже мій! я и не бачу. Добровечіръ вамъ! Отъ, вже й не думала, й не гадала! Спасибі, спасибі! не погнушались нашихъ слобідськихъ вечірниць. Такъ уже й не здивуйте: у насъ усе аби-якъ: не те що у васъ у Чигирині.

ГНАТЪ. Та у васъ ще краще.

СТЕХА. Годі бо вамъ сміятыця.

ХОЗЯЙКА. Чи прийде жъ хто?

СТЕХА. Якъ же? усі прийдуть.

(*Гнатъ беретъ за руку хозяйку и отводитъ всторону. Назаръ встаетъ изза стола и подходитъ къ Стехѣ*).

ГНАТЪ (*къ хозяйкѣ*). У мене щось голова розболілась; піду подивлюсь, який місяць. Чуешъ? а про кобзаря, мабуть, и забули. Збігай лишень. Безъ ёго и гульня не гульня.

ХОЗЯЙКА. Стехо! ти звала Кирика?

СТЕХА. Моя матюночко! и забула. Я заразъ збігаю.

ГНАТЪ. Впять де пібудь застрянешъ... Збігай лучче сама.

ХОЗЯЙКА. Добре. (*Хозяйка и Гнатъ уходятъ*.)

НАЗАРЪ (*беретъ за руку Стеху*). У мене е прозьба до тебе, Стехо.

СТЕХА. Знаю, знаю, яка прозьба: — сказати панноцці, щобъ вийшла до васъ, якъ панъ засне; та теперъ тільки не те вже, що перше було. Адже ви сами знаєте, щó незабаромъ зробилось.

НАЗАРЪ. Се не помішає; міні тільки одно словечко сказати. (*Даетъ ей червонецъ*), На тобі; ще й плахта буде, коли услужившъ.

СТЕХА (*принимаетъ червонецъ*). Не придумаю, якъ би се зробити. Лиха година те, що старий цілісіньку нічъ очей не заплющить. Сердешна панночка! а якъ я плакала, якъ просила! ні, таки на своїму поставивъ старий сатана.

НАЗАРЪ. Такъ ти зробишъ? дождати?

СТЕХА. Зроблю, зроблю, тільки...

НАЗАРЪ. Не бійсь! більшъ копн лиха не буде. А коли хочешъ, такъ и ти зъ нами. Ну-лишень, чкурнемъ.

СТЕХА. Куди зъ вами?

Назаръ. Туди, де лучче жити, де будешъ ти панією, а не кліюшницею: чи второпала?

Стеха. Глядіть, чи не дурите ви мене? Исправді думають, що якъ вони багаті, такъ усе и їхъ.

Гнатъ (*за сценой*). Катре, Катре! а погляди, що се на місяці?

Голосъ хозяйки. Хиба не знаєте? братъ брата на вила піднявъ.

Гнатъ. Якъ же се? Далєбі я не чувъ.

Хозяйка. Нехай у хаті роскажу, я змерзла.

(*Впродолженіе этого разговора Назаръ объясняется со Стехой знаками и шопотомъ. Стеха дѣлаетъ утвердительный знакъ и отходитъ. Входятъ Гнатъ и хозяйка*).

Стеха. А хиба жъ ви сѣго не знаєте?

Гнатъ. Або забувъ, або и зовсімъ не знавъ; не згадаю.

Стеха. Такъ ось бачите, якъ воно. Якъ Христа дочитались, старший братъ на великъ-день, коли ще добрі люде на утрєві стояли, пішовъ підкинуть воламъ сїна, та замість сїна проткнувъ вилами свого меншого брата: такъ їхъ Богъ такъ и поставивъ укупці на місяці, на видъ усѣму хрищеному миру, щобъ бачили, що и скотині гріхъ їсти у такий великий празникъ, поки пасокъ не посвящать, а не то що людямъ.

Хозяйка (*насмѣшливо*). Ачъ якъ мудро прочитала!

Гнатъ. Чудо не дівка! розумна и красива. (*Обнимаєть Стеху*.)

Стеха (*притворно*). Що се, які справді безсидні оці городські козаки! усе бъ їмъ знущатьця надъ нами та й тільки. (*Гнатъ цѣлуєть ее*.) Ну! отъ ище видумали що! ниначе се звичайно! Пустіть, далєбі закричу.

(*Съ шумомъ входятъ козаки и дѣвушки*.)

Въ толпѣ. Ай да Стеха! Отъ моторна: и тутъ успіла. А старий Кичатий!...

Стеха (*вырываясь*). Ну, що? поживились? Не бійсь, таки не довелося поцілувати. Хто тамъ горло дере, що успіла? Вони тільки такъ, нічого не зробили.

Гнатъ (*къ козакамъ*). Ну, хто у васъ отаманъ? Чи єсть музики?

Голоса. И кобзарь и музики.

Гнатъ. А останне: випить и закусити?

Голоса. Якъ безъ сѣго? Усе е.

Гнатъ. А, та й бравий жъ молодці! шó твої Чигиринці. (*Къ дьвушкамъ*) Котора жъ изъ васъ піде зо мною танцювати?

Голоса. Пропустіть, пропустіть—музика йдуть.

(*Входять музыканты-жиды. Впереди слппой старикъ съ кобзою. Дьвушки и козаки въ безпорядкѣ разступаются. Впродолженіе суматохи Назаръ разговариваетъ съ Гнатомъ.*)

Гнатъ. Будь бо веселіший, не показуй виду. Стеха зуміе одкараскаться одъ нихъ, тільки намъ зъ тобою треба попередку утікати. Я, пожалуй, хочъ и заразъ піду, а ти зостанься тутъ поки, — такъ, для виду. Та чувешъ: не дуже довго женихайся, а мерщій въ корчму; я тамъ буду.

Назаръ. Добре, тільки и ти проворніше.

Гнатъ. За мене не бійсь. Дивись, старіі знакоміі! Кузьма, якимъ се побитомъ тутъ опинились?

Одинъ изъ козаковъ. Зъ хуторівъ до церкви, а вечірниці по духу чуемо.

Гнатъ. Молодці! А ви, жидова, якъ сюди зайшли?

Жидъ. А такъ, сляхомъ. У Цигирині нема заробітку, а ми процули, сцо у пана Кицатого весілля буде, такъ и прийшли сюди.

Гнатъ (*всторону*). Жидівське ухо! (*Громко*) А нуте жъ! учистьте запорозького козачка. (*Къ козакамъ*) А зъ васъ хто бойчіший? ударь, я подивлюсь, чи такъ, якъ у насъ бувало на Запорожжі. (*Тихо Назару*) Годі, не дурій. Я жъ кажу, усе буде добре.

Назаръ. Чи буде, чи ні, тільки зділай милость, не бався тутъ, пди швидче.

Гнатъ. Поспіємо ще зъ козами на торгъ. Не показуйся, будь ласкавъ, такимъ сумнимъ: все зопсуешъ. Подивимся козачка та й годі.

(*Удаляются въ глубину и разговариваютъ между собою. Музыканты заиграли. Одинъ козакъ выскакиваетъ изъ толпы и пляшетъ козачокъ. Гнатъ и Назаръ любятъся.*)

Гнатъ. Ай да молодець! отъ жвавий! шó твій Запорожець! (*Танецъ кончается.*) Ну, веселітеся жъ, люде добрі, гуляйте, хлопці, а намъ уже годі, пора їхать: до Чигирина не близько, а

до світу треба бути тамъ. Прощайте, козаки! прощайте, дівчата! прощай, хазайко! А де жъ та... Кічатого? *(Стеха прячется между козаками. Гнатъ, поймавъ ее, цѣлуєть.)* Прощай, сердечко мое, моя розумниця, моя красавиця! прощай!

СТЕХА *(вырывается)*. Ай-ай-ай! закричу, їй же то Богу, закричу.

(Назаръ и Гнатъ уходятъ. Хозяйка провожаетъ ихъ.)

СТЕХА *(охорашиваясь)*. Що за народъ такий сі козаки! усе бъ їмъ цілуватьця. Ниначе й допомоглось. *(Къ хозинкѣ)* Тітко, тітко! а нумо ми зъ тобою. *(Пляшетъ и поєть:)*

Черезъ гору піду,
Скриюсь за горою...
На біду,
Де піду,
Козаки за мною.

Той почне говорить,
Той сережки сулить.
Кого знаю,
Привітаю,
Хто сережки дарить.

Ахъ, сережки мої,
Мої золотії!
Сердітеся,
Дивітеся,
Вороги лихий!

Хозяйка *(вырывается)*. Охъ, мої зозуленьки! по старісті лігъ міні бъ и не подобало.

(Стеха между тѣмъ шалить съ козаками, хватая за руку молодого козака и вертясь приплясываетъ.)

Хозяйка. Оце, яка жартовлива! Та перестанешъ ти, чи ні?

СТЕХА *(пляшетъ и поєть:)*

Тра-ла-ла, тра-ла-ла,
На базарі була,
Черевички купила,
Три червінці дала,
А четвертий пропила
И музику наняла.

Що жъ ви, родимецъ би васъ вбивъ! тільки дурно гроші берете? Кусокъ би вамъ сала, а не грошей. *(Въ толпѣ хохотъ.)*

А де жъ нашъ Кирикъ? сюди ёго! вінъ одинъ лучче усіхъ ціхъ голодранцівъ. (*Виходить кобзарь.*) Ось вінъ, мій голубчикъ. Ну лишень яку-небудь пісеньку съ приговорками, або казочку страховиночку, щобъ цілу ніч не заснулось.

Кобзарь. Добре, добре. Хочешъ казочку, хочешъ пісеньку, що любишъ.

Голоса. Казку! казку!

Другіе. Ні, пісню, та таку, щобъ жижки затрусились. Ми ще не танцювали.

ПЕРВЫЕ ГОЛОСА (*и съ ними Стеха паче всьхъ*). Натанцюєтесь ище, поки до третіхъ.

СТЕХА. До півнівъ ще не трохи. Казку! (*къ хозйнкъ:*) Казку, тітко?

Хозяйка. Звісно, казку, поки ще не такъ пізно; а опісля и слухать страшно буде.

Кобзарь. Коли казку, такъ казку; міні все одно.

Въ толпъ. Перещебетала-таки цокотуха.

Другой голосъ. Ачъ яка!

СТЕХА! А що, га? таки перещебетала!

(*Кобзарь садится на скамейку. Кругомъ него съ шумомъ и хохотомъ толпятся въ безпорядкѣ козаки и дѣвушки.*)

СТЕХА (*подноситъ кобзарю рюмку вина*). Випий, дідусю, для смілости.

Кобзарь (*выпивши*). Спасибі тобі, дівко! (*Прокашлявшись*) Слухати — що істи, въ горшку не бовтати, усівъ не марати, словъ не пропускати, другимъ не мішати.

(*Общій легкій шопотъ и смѣхъ.*)

СТЕХА. Послухаю, послухаю, чи єсть же така страховина, щобъ я злякалась.

Голосъ. Чуєшъ ти? коли не будешъ мовчати, такъ геть собі.

Другой. А то виженемъ.

СТЕХА. А хто бъ посмівъ! Сотникъ васъ усіхъ перевішає.

Голосъ. Дзуєъ ёму мурому! Гляди, щобъ на одній осичині не повісили тебе зъ сотникомъ.

Хозяйка. Та замовчіть же, Бога ради! (*Къ кобзарю*) Кажі, дідусю, кажи; їх не переслухаєшъ.

Кобзарь (*прокашлявшись*). У Венгерській стороні, у Цесарцівъ, за Шляхетською землею, стоїть гора висока; а въ тій горі

нора глибока; въ норі сидить не звірь, не птиця — турецька цариця. Сидить вона сто тисячъ літъ, не молодіє, не старіє, а тільки де-далі зліє; ість вона отъ східъ до західъ сонця — не хлібъ печений, не курей и не яку-небудь людську страву, а трощить маленькихъ дітей, за те, що, коли ще вона була у Туреччині важкою, такъ їй сказавъ арменський знахарь, що вона родить дочку и дочка та буде, якъ підросте, въ тисячу разъ краще її. Отъ вона, справді якъ родила дочку, такъ заразъ и ззіла її, та зъ того часу сидить у норі и невгаваючи усе ість дітей; не розбера, хотъ хрещені вони, а хотъ нехрещені, ість усіхъ, ість тобі всіхъ та й годі, — и дівчатокъ, и хлопчиківъ...

Стеха (*быстро*). И хлопчиківъ! ахъ, вона триклята баба! Щастя її, що я не знаю тієї гори.

Голосъ. А що бъ ти зробила?

Стеха. Що? задушила бъ.

Голосъ. Куди тобі, погане!

Другой. Ти й за двері сама боїєся вийти.

Стеха. Хто, я?

Въ толпѣ. Та не мішай же слухать. Не хто жъ більшъ, ти!

Стеха. Я боюсь? Хочешъ, заразъ піду на гробовище? а коли хочете, такъ у стару корчму, що на старому шляху.

Въ толпѣ. Прудка дуже! за порігъ не вийдешъ, умрешъ.

Стеха. Я вмру! що ставишъ?

Въ толпѣ. Мої музиканти на всю; а ти?

Стеха. Півведра сливянки, три куски сала и паляниця.

Въ толпѣ. Добре! тільки щобъ, знаєшъ, сливянка була зъ панського лѣху:

Стеха. Та вже де ни візьму, до сѣго вамъ діла нема, а поставлю. Де мій байбаракъ? (*Надѣваєтъ верхнее платье*). Гляди жъ, не цурайся слова. (*Кобзарю*) Якъ я вернусь, такъ тоді докажешъ, дідусю; ато я и ни хочу. (*Уходитъ*.)

Ковзарь. Добре.

Въ толпѣ. А щобъ повірили, такъ принеси пеглинку або кахлю зъ груби, або що хочешъ, тільки зъ корчми.

Стеха (*за сценою*). Добре, добре.

Голоса. Отъ дівка голінна, такъ такъ!

Другой. Чушрину їй та усі, тоді хочъ у пекло...

Третій. Такъ подумують, що козакъ.

Хозяйка. Вже козирь-дівка, не вамъ рівня. Отъ же й піде; тоді платі.

Голось. Або сливянку пий, а саломъ и паляницю закусуй.

Хозяйка. Побачимъ, побачимъ, чія візьме. Чого сидіти? щобъ не даромъ музикамъ платить, ну лишъ потанцюємъ лучче. А ну, вдарте, та не пожидівський, а повашому.

(Толпа въ безпорядкѣ разступається. Козакъ съ дівушкою виходить танцювать. Музиканти заиграли, и пляска началась. Занавѣсъ тихо опускается.)

АКТЪ ТРЕТІЙ.

Внутренность развалинъ корчмы. Стѣны безъ потолка и нѣсколько уцѣлѣвшихъ стропилъ. Все занесено снѣгомъ и освѣщено луною. Нѣсколько минутъ молчанія. Вдали слышна пѣсня: потомъ ближе, ближе, и является Стеха, робко припѣвая: »Ахъ сережки...«! Она останавливается у развалившейся печи и съ робостію осматривается кругомъ.

Стеха. Якъ страшно! Де жъ вони? И коней тожъ невидно. Чи не махнули вони собі? То-то буде добре! За два червінці продать свое щастя.. *(Осматриваетъ слѣды)*. Ні, опрічъ моїхъ, вісїихъ не видно слѣдівъ. Що, якъ вони обманили та другимъ шляхомъ...? отъ тобі й сотничка! Побіжу мерщій додому, чи не подіялось чого тамъ. Розкажуть, що я помогла, — тоді усе пропало. *(Поспѣшно возвращается.)*

(Навстрѣчу ей Назаръ несетъ на рукахъ Галю.)

Стеха. Се ви? А тутъ такъ страшно... Чи не случилось чого?

Назаръ *(опустивъ Галю)*. Нічого не бійсь. А коні тутъ?

Стеха. Ні, я не бачила.

Назаръ. Збігай подивись, и якъ нема, то біжи мерщій у слободу, чи не зустрінешъ на дорозі.

Галя. Стехо! чому жъ ти не йдешъ? Біжи жъ скорішъ; батюшка прокинетця! біжи бо!

Стеха. Заразъ, моя панночко; для васъ на край світа polecу. *(Поспѣшно выламываетъ изъ печи изразецъ.)*

Галя. Що ти робишъ?

Стеха. Заразъ. Се одъ вовківъ. *(Быстро удаляется.)*

Галя. Ходімъ на дорогу: міні тутъ страшно.

Назаръ. Не можна, мое серденько: тамъ побачать, а сюди ніхто не ввійде.

Галя (*грустно*). Ну, роби якъ знаєшъ, а я... я все зробила... Боже! на зорі прокинетця батюшка... Охъ, Назаре, Назаре! що я наробила!

Назаръ. Лучче нічого не можна було зробити.

Галя. Батюшка мене проклене.

Назаръ. Себе нехай проклинає... Ти змерзла, моя кришечко? Візьми мою кирею. (*Снімаєть плащъ и разстилаєть по стільку.*) Спочинь, мое серденько; поклади свої ніженьки у мою шапку. (*Галя садиться на плащъ. Назаръ вкладаєть ее ноги въ свою шапку.*) Оттакъ теплішъ, (*цїлуєть ее*), теплішъ, мое серденько.

Галя. О, мій голубчику, мій сокілъ ясний! якъ міні тепло, якъ міні весело!... Тільки я боюсь: батюшка мій такий сердитий.

Назаръ. Не бійсь, моя пташечко, нічого, поки я зъ тобою. Не бійсь, тільки люби мене. Я подумавъ тоді... коли. .

Галя. Коли? Що подумавъ? може, недобре?

Назаръ. Не то, що не добре, та не теперъ згадувать обчїмъ-небудь недобримъ, коли на серці така радість. А завтра... що завтра зо мною буде? Я вмру, мене задушить мое щастя, моя доля. (*Кладаєть ей на колїни свою голову. Галя перебираєть его волосы. Назаръ, поднявъ голову, съ нїжністю смотритъ ей въ очи.*) О мої очі, мої карі! поглядіть на мене, мої зорі ясні! (*Немного помолчавъ.*) Серце мое, ти не казала батюсцї, що підешъ заміжъ за полковника? не казала?

Галя. Опять! Який же ти справді!... Я заплачу. Аджежъ вінъ нічого міні не говоривъ о полковникові, такъ якъ же бъ я ёму сказала?

Назаръ. Бідненька! вінъ продававъ тебе, а ти нічого й не знала. Прости ёго. Нехай Богъ милосердний на тімъ світі за се ёго осудить и покарає.

Галя. Я молитимусь за ёго гріхи. Може, Богъ ёму простить.

Назаръ. Молись, за кого хочешъ, тільки не розлюби мене, моя галочко... Я вмру тоді.

Галя. Який ти чудний! ти думаєшъ, що я тільки такъ тебе люблю. Ні, Назаре, я не люблю, я й сама не знаю, що роблю... Якъ би тобі розказать? Ажъ страшно! Знаєшъ що? коли я ди-

влюсь на тебе, такъ міні здаєтця, що ти — такъ се я, а щоя — такъ се ти. Такъ чудно; не знаю, одъ чого воно се такъ. Коли зостанусь одна на самоті, то все про тебе думаю, думаю, и міні приставитця, що ти въ Чигирині передъ гетьманськими хоромами на вороному коні гарцюєшъ, а усі гетьманші, полковниці ні на кого більшъ и не дивлятця, опрічъ на тебе... У мене въ очахъ такъ и потемніє... Я заплачу, заплачу, такъ важко на серці стане. Одъ чого воно такъ, Назаре? ти не знаєшъ?

Назарь. Знаю, мое серденько, знаю! Якъ любо, якъ міні ти говоришъ! Промовъ ще разъ, обійми мене. (*Обнимаются, цѣлуются.*) Ще, ще одинъ останній разъ. (*Въ изнеможеніи кладеть ей голову на колѣни.*)

Галя. Якъ міні весело зъ тобою! Чи воно усе такъ буде весело? скажи міні, Назаре.

Назарь (*не поднимая головы*). Увесь вікъ!

Галя. Куди жъ ми поїдемо?

Назарь. У рай.

Галя. Я се знаю; та де жъ вінъ?

Назарь (*поднявъ голову*). Не питай мене теперъ; я нічого не знаю. Ми поїдемо туди, де нема и не буде ні полковника, ні батька твого, де тільки одна воля, одна воля та щастя. О, якъ ми будемо гарно жити! Збудую тобі хату світлу, світлу та високу, розмалую її усякими красками — и чорними, и блакитними, и зеленими, усякими, усякими, наряджу тебе у шовкъ та въ золото, посажу тебе на золотімъ кріслі, мовъ кралою, и довго, довго, поки вмру, все любоватимусь тобою. Та чи вмру жъ я коли небудь? Ні, я ніколи не вмру! Коли ти будешъ зо мною, то смерть не посміє и въ хату нашу заглянуть.

Галя (*грустно*). Охъ, ні, Назаре, не кажи такъ! Міні страшно стало, и серце такъ зацімїло, такъ заболїло, инначе чую недобру годину, або яке горе.

Назарь. Яке горе? де воно? Для насъ нема ёго на цілімъ світі.

Галя. Не знаю, Назаре; тільки міні щось на серці такъ важко, такъ гірко... Я все думала про батюшку.

Назарь. Нащо жъ ти объ ёму думаєшъ? Не думай, и весело буде. Знаєшъ, якъ приїдемо ми у Кодакъ... Се запорозький городъ... Отъ, якъ приїдемо, мерщій у церкву, повинчаємось; то-

ді и самъ гетьманъ насъ не розлучить, и будемо довго, довго тамъ весело жити. Ти будешъ пісні співати и танцювать, а я буду грати на бандурі и розказувать тобі про славні діла козацькі, про Саву Чалого ⁽¹⁾, про Свірговського, про всіхъ, про всіхъ жвавихъ козаківъ нашихъ. Далі, міні вигодуєшъ сина молодця чорнобрового, пошлемо ёго въ Січъ; тамъ поставлю ёго передъ козацькою громадою и скажу: »Любуйтеся, дивітеся: се мій синъ. Міні ёго вигодувала, викохала моя Галя, такого молодця! Що, весело?

Галя. Весело, мій Назаре, мій миленький, а серце все-таки болять. Міні здається, що батюшка вже прокинувся и мене шукає.

Назаръ. Богъ зна объ чімъ думаєшъ ти! Ось заразъ будуть коні и вони насъ не найдуть, хоть нехай усю землю перевернуть. Не журись же, моя ластівко!

Галя. Знаєшъ, що? ходімъ до-дому, розбудимъ ёго, станемъ передъ імъ на коліна... вінъ насъ простить; вінъ мене любить.

Назаръ. Хиба жъ я ёго не просивъ, хиба жъ не стававъ передъ нимъ на коліна! Адже ти бачила?

Галя. Бачила, ти просивъ... Назаре, вінъ мій батько.

Назаръ. Лучче бъ не знать такого батька.

Галя. Ти сердися, Назаре! Не сердся, мій милий, мій чорнобривий. Подивись, я весела, я не жалкую, що покинула.. Поцілуй же мене, мій соколе ясний, орле мій сизокрилий. (*Оби-маються и цілуються.*)

Назаръ. О, моя радість, мій сонъ чарівний! Не журись, серденько. Скоро ми полетимо такъ, що не дожене насъ и вітеръ, А нічъ-то, нічъ! ниначе празникує наше щастя. Тиха, світла, якъ твої ясні очі. Ти не боїся? Побудь тутъ одна. Я піду подивлюсь на дорогу.

Галя. Ні, не боюсь.

Назаръ. Чого жъ ти зновъ зажурилась?

Галя. Такъ, нічого. Я згадала покійницю няньку. Вона міні розказувала, що въ сій корчмі давно який-то запорозький старшина ночувавъ, а на другий день найшли ёго въ Тясмині; и що

(¹) Авторъ повторяєть ошибку Срезневскаго и Максимовича: Сава Чалый существовалъ въ XVIII, а не въ XVI вѣкѣ. П. К.

тутъ Богданъ зустрічавъ сина свого Тимофія, якъ козакъ везли його зъ Молдавії (¹), покритого червоною китайкою, и що тутъ Запорозці вирізали Жидівъ. Зъ тії години ніхто въ ії не живъ: усе ніччю ходять мертві Жиди... Ухъ, якъ страшно тутъ!

Назаръ. Тобі твоя нянька Богъ-зна-чого наговорила.

Галя. Вона божилась, що правда. Не ходи, лучче останься зо мною, або ходімъ обое. Міні важко и на минуточку розрізнятьця зъ тобою.

Назаръ. Я не підую... Ти не змерзла?

Галя. Ні, твоя шапка така тепла. (*Снимаєть шапку съ ногъ и цѣлуєть.*) О, моя мила шапка! Надінь її; и ти замерзъ.

Назаръ. Надінь ти. Я подивлюсь на тебе, яка ти въ козацькій шапці. (*Она надѣваєть шапку. Назаръ лобуется.*) Чудо!.. Чорні уси, шаблю дамаську, пистоль за поясъ— и козакъ хочъ куди. (*Цѣлуєть ее.*) Козаче мій чорнобривий!

Галя (*надѣваєть ему шапку.*) Оттакъ краще! Постій, я пришила стѣжку. Знаєшъ, якъ на весіллі бува у молодого?

Назаръ. Се ти ще й завтра зробишъ...

Галя. Охъ, тривай! я й забула. Адже я таки взяла зъ собою и хустку, що для тебе вишивала. (*Вынимаетъ изза пазухи бѣлый, шитый краснымъ шелкомъ, платокъ и подаетъ Назару.*) Що, хороший? Я сама вишивала и гроші на шовкѣ сама заробляла (²).

Назаръ. Спасибі, серце мое.

Галя. Чи не заспівать оце пісню про хусточку, що я въ Чигрині у дядини чула?

Назаръ. Коли весела, заспівай.

(¹) Событіе половини XVII, а не XVI вѣка. П. К.

(²) Далѣ, до конца, писано рукою автора. Все предшествующее переписано (или написано подъ диктовку) довольно небрежно малограмотною рукою и изрѣдка поправлено другою (но не авторскою). Какъ въ переписчикѣ, такъ и въ исправителѣ, замѣтно плохое знаніе украинскаго языка. Отъ этого произошло множество ошибокъ въ правописаніи, въ окончаніяхъ и, должно быть, въ самихъ словахъ, — ошибокъ, которыхъ не могъ сдѣлать авторъ «Кобзаря». Объяснительная часть пьесы на в.-русскомъ языкѣ (мною кое-гдѣ исправленная), принадлежитъ также не ему, ибо въ окончаніи пьесы она написана на языкѣ украинскомъ. П. К.

Галля. Ні, не весела, та міні сидить уже остило. Слухай же. (Виходить на край сцени.) ⁽¹⁾.

.
(Назаръ стоить задумавшись).

Галля. Чого жъ ти зажурився? То не треба було бѣ и співать.

Назаръ. Нічого, серце мое. Возьми свою хустку. (Поддає їй хустку.) Завтра знову подаруешъ.

Галля. На що вона міні? Розірви, коли вона тобі нелюба; я другу вишию. (Печально:) Тільки не знаю, коли. (Плаче, помовчавши.)

Назаръ. Не плачъ, мое серце. Дивись, я не журюся.

Галля. Не журися? А чого жъ ти плакавъ? Ти щось знаєшъ, та не хочешъ сказати. Скажи жъ, мій голубе, мій орле сизокрилий, скажи, мое серце!

Назаръ. Знаю, знаю, моя голубко, що я найщасливіший на світі.

Галля. Ба я щасливіща за тебе. Ніколи жъ не буду співать про хустку; цуръ їй!

Назаръ. Я тебе вивчу другу, веселу-веселу та хорошу.

(Дивлятьця одно на другого и цілуютця. Хома и Стеха крадутьця изза шапи.) ⁽²⁾.

Хома. Сюди! ось-де вони! сюди!

Галля. Батько!.. Пропала я!

Стеха (пробіає коло їх). Полковниця! полковниця!

(Назаръ мовчки бере лівою рукою Галлю, а правою виймає шаблю. Хома торопко веде на его челядь. Стеха ховається.)

Хома (скаженіє). Цілуйтеся, цілуйтеся, голубята! (До челяді:) Биями ёго, собаку! Чого жъ стали? Беріть, рвіть ёго!

(Челядь торопіє).

Назаръ. Хто хоче въ домовину, виступай на мене. (До Хоми:) ти чого хочешъ?

Хома. Смерти твоєї, злодію!

⁽¹⁾ Слѣдують двѣ горизонтальныя черточки, вмѣсто пѣсни.

⁽²⁾ До сихъ поръ, отъ словъ: »Галля. Чи не заспівать оце пісню«, перечеркнуто, по не тѣми чернилами, которыми писалъ авторъ, а чернилами его исправителя, который такъ мало былъ знакомъ съ языкомъ его, что слова Гали »Ба я щасливіща«, поправилъ: »Хиба я щасливіша«. П. К.

Назаръ. На що жъ ти собаками цькуешъ? возьми самъ, коли хочешъ.

Хома. Я рукъ паскудить не хочу. Берить ёго! О, песъ поганый! я розірву тебе!

(Бьютьця на шабляхъ).

Галля (пада міжъ ними на коліна). Тату, тату! убий убий мене! винна я; я прогнівила тебе... Убий же мене, таточку, та не бери зъ собою!

Хома. Цить, кошени крадене!

Назаръ (Хоми). Цить, сатано люта!

Хома. Дочку оддай!

Галля. Не оддавай, не оддавай! я утоплюся!

Хома. Топись, гадино, поки не ростоптавъ я тебе!

Галля. Топчи, души мене: я твоя дитина!

Хома (до челяді). Берить ёго! Я васъ перевішаю! я васъ золотомъ окую!

(Челядь поривається на Назара.)

Галля. Одурить! одурить!

Хома. Не одурю! Не скавучи, зінське щеня!

(Напада на Галю. Назаръ заступа її. Челядь напада на Назара ззаду и крутить ёму руки.)

Хома. Ха-ха-ха! вовче вовче! чому жъ ти не рвешъ насъ?

Назаръ. Цить, жабо погана!

Галля (передъ Хомою на колінахъ). Тату, тату, кате мій! я розірву тебе, — я день и нічъ плакатимусь на тебе! Танцювать, плакать буду! Чого забажаєте, все робитиму — не вбивай ёго! Я за полковника піду...

Назаръ. Галю!

Галля. Ні, ні... (Зомліла, падає.)

Хома (до челяді.) Чого жъ ви дивитесь? Нехай здиha собака, а ви тимъ часомъ шкуру знімить.

(Челядинецъ замахнувся киемъ на Назара.)

Хома. Стрівай! ми не Татари. За що ёго убивать? Чи есть у кого вірєвки, поясъ, або налігачъ, — що-небудь, скрутить ёму руки й ноги?

(Челядь крутить поясами Назара.)

Стеха (падає коло Галі зомлілої), Охъ, моя пташечко, моя

лебідочко! чи я жъ знала, що такъ станеться? Прокинься, моя зозуличко, моя ластівочко!

Хома. Отакъ добре! Теперъ завяжіть ёму ротъ. Отъ, доладу; у ёго, здається, що й хустка у руці. Чи не весільна? Добре, зда-лась таки на щó-небудь,

(Завязують хусткою ротъ.)

Хома. Не туго, щобъ стогнавъ. Морозъ хоть и лютий, та, може, вдержить. А вже якъ вовча тічка нападе... а вовки зда-лека поживу чують... отъ буде снідання, начисто гетьманське! Теперъ положіть ёго на білу черину — нехай проспиться та по-дума, съ кимъ жартує.

(Челядь кладе Назара на сніть.)

Хома *(на Галю.)* А ця уряділа... Возьміть її додому... прочу-мається.

(Челядь бере на руки Галю и несе зъ собою.)

Стеха *(бере Хому за руку и веде ёю за Галю.)* А що? скажешъ, що не люблю тебе?

Хома. Спасибі, спасибі. *(До Назара:)* Оставайсь здоровъ, приятелю! не згадуй лихомъ. Нехай тобі присняться рушники.

(Хома зъ Стехою шепчуться и пропадаютъ. Назаръ ти-хо стоїне. Незабарамъ чути за сценою гомінъ.)

Голосъ Хоми здалека. Киньте її! вяжіть ёго!

Гнатъ *(за сценою.)* Я тебе зв'язу, недовірку проклятий!

(Незабаромъ вибіає Галя и кидається на Назара.)

Галя. Орле мій! серце мое! *(Розв'язує хустку.)*

Назаръ. Душно міні, душно!

Гнатъ *(веде за груди Хому.)* Останній разъ говорю: оддаси Галю за Назара, чи ні?

Хома. Ні!

Гнатъ. Здихай же, собако скажена! *(Замірівсь шаблею.)*

Хома. Стрівай. Ти знаєшъ нашъ законъ козацький, то...

Гнатъ. Що мене живого поховають зъ твоїмъ падломъ? Знаю. *(До челяді:)* Копайте яму. *(Цілить пістолемъ.)*

Хома. Вяжіть ёго!

(Тімъ часомъ Галя розв'язує руки у Назара.)

Назаръ. О, доле моя! серце мое!

Гнатъ. Копайте яму! *(До Хоми прицілившись:)* Лукавий чо-ловіче, за що безъ сповіді ти себе губишъ и мене зъ собою?

Прощайсь зъ білимъ світомъ, молись Богу. (*До Назара:*) Назаре, брате мій, друже мій! поховай мене. Прощай! а ми...

Назаръ. Стрівай!

Галля (*до Гната*). Стрівай!

Назаръ. Пусти ёго, не вартъ вінъ того. Не напасти души своєї. (*До Хоми:*) Иди, лукавий чоловіче, иди, куди знаєшъ. Не помігъ тобі Богъ занепасти мене; а я чужої крові не бажаю. Иди собі!

Хома (*пада передъ Назаромъ*). Назаре! сину! батьку рідний! заріжъ мене, замучъ мене, на коняхъ розірви, та не прощай! (*Падає до нігъ и плаче.*) О, я лукавий, лукавий! о, я грішний, проклятий!... Дочко, доле моя! серце мое! проси ёго, нехай убьє, нехай я світа не паскужу! (*Знову плаче.*) Боже мій, Боже мій!

Назаръ (*підводить ёго*). Устанъ, молись Богу, грішний. Коли прощають люде, то Богъ милостивіший за насъ.

Хома (*вставши, утирає слёзи*). О слёзи, слёзи! чомъ ви перше не лилися? Назаре, я чернець... спокутую въ рясі мої беззаконія! Бери мое добро, бери мою Галю, бери все мое! Галю! Назаре! обнімітьця, поцілуйтеся, діточки мої. Я хочъ и грішний, а все таки батько. (*Назаръ и Галля обнімаютьця.*) Боже васъ благослови!

Кінець.